

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*



otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Juraj Glov-
ňa, Dana Guričanová, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králik, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Slavomír Ondrejovič,
Lucia Molnár Satinská, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- HRUBANIČOVÁ, Ingrid: K pravopi-
su predponových a zložených etnic-
kých a obyvateľských mien. 2. časť . 65
ŠIMON, František: Grécko-latinské
synonymá a ich slovenské ekvivalen-
ty v anatomickej nomenklatúre 76

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- HRABOVSKÝ, Michal: Menoslovie
systematických kategórií cievnatých
rastlín. 3. Podčeľade 82

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Substantívum *dub* v slovenských te-
rénnych názvoch. T. Laliková 93

ROZLIČNOSTI

- Kajúcnik, kajúcnička* – nový význam
slova. I. Hrubaničová 105
Oxymeter alebo *oximeter*? S. Mislo-
vičová 108

SPRÁVY A POSUDKY

- Za Viktorom Krupom, neosobne, osob-
ne. P. Žigo 112
O Slovníku slovenských eponým.
N. Kolenčíková 115
Nové prírastky v slovníkovom portáli
Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.
V. Benko – R. Garabík 120

SPYTOVALI STE SA

Osobné zámená pri mužských zvieracích podstatných menách. S. Duchková	122
Na čom sa sánkujeme? D. Dovičovičová	124

Z WEBOVEJ PORADNE

<i>Autofágový alebo autofágický?</i>	126
<i>Kto je pán profesor?</i>	126
<i>Osobitá</i>	126
<i>Sedmy najrýchlejší?</i>	127

PRIPOMÍNAME SI	128
----------------------	-----

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Ročník 55, 2021, č. 2 (16. 4. 2021). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,50 €, jednotlivé čísla 1,50 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Vytlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2021

Cena 1,50 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien. 2. časť.

INGRID HRUBANIČOVÁ

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV

Bratislava

Abstract: The article deals with the issue of spelling of prefixal and compound ethnic names and demonyms. We suggest a way to exclude proper names with the initial capital letter (*Neslovák, Poloukrajinec*) from this group, in contrast to expressive appellations (*hejslovák, superslovák, kvázislovák*). So far, these groups of nouns have not been singled out in the spelling rules, and the reasons why part of these are proper nouns, and the rest is not, has not been explained thus far.

Keywords: spelling, word formation, proper noun, appellation, ethnic name, demonym

V texte nadväzujeme na 1. časť nášho opisu súčasnej problematiky v pravopise predponových a zložených etnických a obyvateľských mien (EOM)

Článok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0133/20 Slovenský pravopis a jeho pravidiel v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe.

uvyverejnenú v 6. čísle časopisu Kultúra slova 2020.¹ Na základe korpusového prieskumu a analýzy Pravidiel slovenského pravopisu (2013; ďalej PSP) sme v nej poukázali na skutočnosť, že:

1. pri písaní tejto skupiny mien zaznamenávame neistotu a dvojaký spôsob písania – s veľkým aj s malým začiatočným písmenom – i tam, kde sa podľa PSP odporúča písanie s veľkým písmenom (*Neslovák, Exbratislavčan*) alebo s malým začiatočným písmenom (*hejslovák, tiežslovák*);

2. uvažujeme o tom, že pravopis EOM sa problematizuje aj samotným veľmi všeobecným spracovaním v pravidlách a príručkách, pretože jednotlivé slovotvorné typy týchto mien sa nevyčleňujú, ich pravopis sa nezdôvodňuje (nedozvieme sa, prečo sa *Neslovák, Ultranemec, Exbratislavčan* píšu s veľkým písmenom). Popri základnom všeobecnom konštatovaní, že etnické a obyvateľské mená majú v slovenčine štatút vlastného mena, sa samostatne uvádzajú výrazy so zložkami *hej-, tiež-, hurá-, pseudo-*, ktoré sa pre svoj ironický alebo pejoratívny charakter píšu s malým začiatočným písmenom (*hejslovák, huránemec, tiežbratislavčan, pseudofrancúz*);

3. navrhujeme možné riešenie, ako uchopiť predponové a zložené EOM v súčasnosti pri rešpektovaní doterajšej kodifikačnej tradície na pozadí rozdielu „čiasťočná modifikácia neutrálneho významu etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti“ (*Neslovák, Exbratislavčan, Starobratistlavčan* a pod.) a „expresivizácia (irónia, hanlivosť) významu etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti“ (slová so zložkami *hej-, tiež-, hurá-, pseudo-*, ale aj novšími *super-, extra-, naj-* a i.). V druhej časti článku sa dotkneme témy ešte v dvoch poznámkach.

1. Skupina predponových a zložených EOM predstavuje v slovenčine „chúlostivú“ množinu výrazov vzhľadom na to, že tá istá predpona, zložka môže modifikovať význam aj propriálne, aj apelatívne. Napr. akokoľvek sa zdá, že predponou *ex-* sa utvárajú iba vlastné etnické a obyvateľské mená s významom „bývalý príslušník etnika, obyvateľ“, táto predpona sa môže podieľať na modifikovaní tak propriálneho významu (*Exkošičan* – bývalý obyvateľ Košíc, kto býval, žil v Košiciach, ale už tam nebýva, nežije), ako aj apelatívneho významu naraz (*exkošičan* – bývalý reprezentant Košíc, repre-

¹ Hrubaničová, Ingrid: *K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien. I. časť*. In: Kultúra slova, roč. 54, 2020, č. 6, s. 321 – 327.

zentačný člen košického športového klubu, tímu a pod.).² Doklady zo športovej publicistiky ukazujú, že sa v takom prípade výraz EXKOŠIČAN³ píše dvojakým spôsobom, čo je potrebné rešpektovať: *Výborne v ňom zahral exkošičan Vladislav Zvara. Hneď v druhom stretnutí v drese Artmedie sa predstaví proti svojim bývalým spoluhráčom* (Korzár 2002); *Lučenec hral dobre: dobre hrali špilmachri Sýkora so Sujom a dobre hrali aj krídla Bilanžič s Drobnjakom, dopĺňal ich exkošičan Czako* (Korzár 2000); *V druhom polčase sa objavila na palubovke nová posila ESA Exkošičan Nuber* (Šport 2008); *V záverečných minútach do zápasu naskočil v drese Portugalčanov aj Exkošičan Nemanja Matič* (webnoviny.sk 2012).

Pri rozhodovaní o pravopisnej podobe týchto EOM by malo byť **rozhodujúce významové hľadisko, teda či sa komunikuje etnická alebo obyvateľská príslušnosť** (v zásade tu veľké písmeno vždy obstojí), **alebo príslušnosť k inej skupine**. Nemali by sme teda budúce zásady formulovať určením čisto propriálnych a čisto apelatívnych predpôň a komponentov (ironických, pejoratívnych), ako je to dosiaľ. Napríklad aj komponent *pseudo-*, ktorý sa dosiaľ vyčleňuje pre ironické apelatíva (*pseudoslovák, pseudofrancúz*), sa môže podieľať na utváraní etnického mena, napríklad v rade pomenovaní etnických historických predkov, predchodcov ad hoc – *Pseudoslovák, Protoslovák, Staroslovák*. A opačne, komponent *staro-*, ktorý sa dosiaľ vyčleňuje pre EOM (*Starobratislavčan*), sa môže podieľať na utváraní apelatívneho významu „prívrženec, člen hnutia“ – *staroslováci, staročesi*. Čo sa týka záporovej predpony *ne-* v slovtvorbe týchto mien, z českého prostredia sú nám známe protichodné pohľady na pravopis typu *Nečech/nečech* vo význame „kto je iný ako českej národnosti“ (Stich, 1980; Hrdlička, Stich, 1999) a túto problematiku nastolil u nás nedávno aj A. Závodný (2015). Domnievame sa, že v neutrálnom význame, keď sa záporom *ne-* tvorí vlastné meno rovnakého pomenúvacieho typu, ako je východiskové označenie (*Slovák, Čech, Nebratislavčan*), je písanie s veľkým začiatočným písmenom opodstatnené a netreba ho meniť. Komunikuje sa iná etnicita, prípadne iná obyvateľská príslušnosť vo vzťahu k výlučnosti

² Reprezentant klubu *košičan* v období reprezentácie mesta zvyčajne v tom meste aj žije, je teda aj obyvateľom Košíc – *Košičan*.

³ Zápis slov kapitálkami používame v texte všeobecne pri výrazoch, ktoré majú dvojaký, apelatívny aj propriálny status alebo sa v praxi zapisujú s malým aj s veľkým začiatočným písmenom.

konkrétnej etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti. Zachováva sa teda hľadisko. Protichodnosť názorov tkvie u spomínaných českých jazykovedcov v dvoch prístupoch či logikách. Milan Hrdlička pokladá výraz NEČECH za „nevlastné meno záporové“, ktoré by sa malo písať s malým písmenom: „Funkcií velkého počátečného písmene ve vlastních jménech je signalizovat určitou vlastnost, v jistém smyslu jedinečnost, přináležitost příslušného denotátu (osoby, objektu, prostoru apod.) k množině obsahující jeden člen nebo více členů vyznačujících se právě touž společnou základní charakteristikou. Všechny ostatní případy – tedy nečleny dané entity – by měly být na základě tohoto principu formálně odlišeny“ (Hrdlička, Stich, 1999, s. 269). Alexandr Stich argumentuje, že „i negování etnické příslušnosti vytváří podklad pro chápání propriální, tj. z okruhu vlastních jmen (abych hovořil jazykem M. Hrdličky – v tomto nazírání se skutečně množina lidstva rozdělí na dvě podmnožiny – Čechy a Nečechy). V druhém případě je pojmenování příznakem etnické kvalifikace „nečeskosti““ (Hrdlička, Stich, 1999, s. 270). Stich pokračuje: „M. Hrdlička izoloval tento pojmenovávací typ na škodu stabilnosti a přehlednosti pravopisné soustavy od ostatních, obdobných pojmenování s předponou. Podle jeho zásady by se typ *Nečech* odtrhl od celé řady – *Poločech, Pračech, Praslovan, Ultračech*, najde se i *Nedočech*, a dále *Antičech, Pseudočech* (*Antičech* by pak podle něho mělo mít písmeno malé, *Poločech* velké?). Ukazuje se, že obecné proklamace o strukturnosti jazyka a celistvosti pohledu na něj by se měly promítat i do řešení případů okrajových“ (ibid.).

Andrej Závodný (2015) zastáva názor podobný Hrdličkovmu, že meno *Neslovák* „pomenúva príslušníka nekonkrétneho, akéhokolvek národa okrem slovenského“, nedokáže teda spoľahlivo identifikovať etnickú príslušnosť, preto nabáda na diskusiu o tom, „či by sa také mená nemali chápať ako apelatíva a písať s malým písmenom“ (ibid., s. 79). Je pravda, že v slovenčine nemáme taký jednoliaty systém v tvorení predponových a zložených EOM, ako je v češtine, kde sa odporúča všetky bez ohľadu na ironický či pejoratívny charakter písať s veľkým začiatočným písmenom (*Celočech, Napůlněmec, Superpolák, Takyčech*⁴). Túto jednoliatosť narúša skutočnosť,

⁴ Tieto príklady uvádza A. Stich. Pozri A. P. (= Alexandr Stich): Psaní jmen typu *Ultračech, Pseudočech*. In: Naše řeč, roč. 63, 1980, č. 4. Dostupné na <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6210>.

že v pravopisnej (kodifikačnej) tradícii sa u nás vyčleňuje z predponových a zložených EOM skupina výrazov, ktorých apelatívnosť sa zakladá na príznaku expresívnosti (*hejslovák, tiežslovák, huránemec* a pod.). Preto si skôr treba položiť otázku, či by sa takéto výrazy nemohli aj v slovenčine písať aj s veľkým písmenom, resp. dvojako (ako to ukazujú korpusové doklady uvedené v 1. časti nášho článku).

Čo sa týka negovaných podôb vlastných mien tvorených predponou *ne-*, k ich pravopisu bude potrebné vyjadriť sa nielen vzhľadom na EOM. Tvoria sa aj v iných systémoch vlastných mien a ich významy a funkcie sú rozmanité, podmienené lexikálne a syntakticky. Ide napríklad o typ dvojíc SLOVÁK, NESLOVÁK/SLOVÁK-NESLOVÁK; FICO, NEFICO/FICO-NEFICO; DZURINDA, NEDZURINDA/DZURINDA-NEDZURINDA; BRATISLAVA, NEBRATISLAVA/BRATISLAVA-NEBRATISLAVA; AMERIKA, NEAMERIKA/AMERIKA-NEAMERIKA, ktoré sú vo výpovedi reakciou na predchádzajúce (vlastné alebo cudzie) tvrdenie, na predchádzajúci, často obsiahlejší kontext. Negovanou podobou *ne + X* sa tu pritom netvorí ani nejaké nové vlastné meno (krstné meno, priezvisko, názov mesta, krajiny), ani neurčité vlastné meno s významom „ktokoľvek iný, čokoľvek iné rovnakého druhu ako X“. Negované podoby sú tu zrastené s východiskovými, majú zmysel iba v takej dvojici a slúžia ako stiahnutá konštrukcia, napr.:

a) miesto vyjadrenia „bez ohľadu na X“, „nezáleží na tom, či X, alebo nie“:

Azda len preto, že si vystačí s prskaním na Grékov. (Tí sú ďaleko, ale keby vedel, akú veľkú majú armádu, hneď by stíchol). Fico-Nefico, fakt je, že Maďarsko-Maďari už pochodujú priamo do epicentra slovenskej volebnej kampane (SME 2010);

Paráda Trenčín! A teraz fandit' Slovan. Bratislava, Nebratislava – odhod'me predsudky a fandime slovenskému futbalu. Nikto nemôže poprieť, že majú kvalitu, hrajú pekný futbal a prehra v Malte bola len náhodná (www.sport.aktuality.sk);

Ratifikovali sme euroval 1 aj 2 a predpokladám, že ratifikujeme aj zmluvu o novom fiškálnom správaní krajín Únie a eurozóny. Fico-nefico, poslúchať Brusel treba, všakže? (http://debata.pravda.sk/debata/cz-A120312_131905_sk_ekonomika_p01/);

b) niečo sa dosiahne, niečo je možné, iba s X/bez X:

*Hoci sa téma roka – integrácia do NATO – na Slovensku sploštila do dilemy **Mečiar-Nemečiar**, vo svete sa dejú veci, ktoré kauzu zaťahujú do podstatne hlbších súvislostí* (Korzár 2002);

c) čo je negáciou X (čo sa chápe ako popretie X, čo je iné vzhľadom na X):

*Tu sa dnes stretla celá **Bratislava aj nebratislava** – stovky ľudských bytostí sa prizeralo Dunaju tvárou v tvár* (<https://lorencikova.blog.sme.sk/c/330332/Povodnova-turistika-Bratislava-050613.html>).

Tieto syntakticky podmienené „frazémy“ sa v praxi, ako ukazujú naše doklady, píše dvojako – negovaná podoba vlastného mena sa píše aj s veľkým, aj s malým začiatočným písmenom. Domnievame sa však, že status vlastného mena by sa mal zachovávať aj v negovaných podobách vlastných mien (osoby, geografického sídla, sviatku a pod.) vzhľadom na skutočnosť, že podobné frazémy sa tvoria aj pri apelatívach (kamarát-nekamarát, kríza-nekríza). Negovaná podoba mena sama osebe nemusí mať samostatný význam „čo je iné vzhľadom na X“ (c), ale môže mať aj iné významy (a), b) a i., ktoré možno identifikovať iba v dvojici rovnocenných pomenovaní ako celku a na základe širšieho kontextu. Ak by sme takéto podoby písali s malým písmenom, môžeme si položiť otázku: čo označuje slovo *nefíco*, *nebratislava*, *nemečiar*, keby stáli osve, zapísané malým písmenom? Grafických podôb takýchto pomenovaní je viacero, nejdeme ich však komentovať, len poukazujeme na súvislosť pravopisu naprieč jazykovými rovinami.

2. Pri skupine predponových a zložených EOM, ktoré sa v našej pravopisnej kodifikačnej tradícii chápu ako apelatíva, si potrebujeme zodpovedať otázku, prečo je to tak a **aký podiel má na apelativizácii predponových a zložených EOM expresivizácia významu**. Totiž aj ironické či pejoratívne označenie utvorené zrastením dvoch komponentov, z ktorých jeden je pôvodne vlastným menom (*hejslovák*, *hurámadar*, *pseudoslovák*), môže niesť modifikovaný význam etnickej príslušnosti, čím sa odporúčané písanie „iba“ s malým začiatočným písmenom dostáva do rozporu so základnou zásadou, že etnické a obyvateľské mená sú v slovenčine vlastné mená. Nie sú to teda apelatíva v pravom zmysle, resp. iba hľadisko hovoriaceho alebo písuceho rozhoduje o tom, či sa prostredníctvom takýchto označení komunikuje väčšmi expresívne modifikovaný význam etnickej alebo obyvateľskej

príslušnosti, alebo väčšmi apelatívny význam nositeľa istej nacionálne podmienenej hodnotovej orientácie, jeho vlastností, prejavov a pod. Ak označíme niekoho výrazom HEJSLOVÁK, TIEŽSLOVÁK, PSEUDOSLOVÁK, nevylučujeme možnosť, že ide o Slováka. Ba naopak, etnická príslušnosť je v základe subjektívneho alebo skupinového hodnotenia nacionálnych prejavov nositeľa ako prehnaných, falošných, krikl'únskych a pod., ktoré sa prvou časťou výrazu zdôrazňujú. Táto ambivalentnosť sa potvrdzuje zjavne v novších označeniach, ktoré sú expresívne, ale o tom, že vyjadrujú etnickú príslušnosť, niet pochýb. Nemožno vylúčiť ich písanie aj s veľkým písmenom. Z tohto dôvodu je preto možné uvažovať, že by sa pravopisné odporúčanie v zložených etnických a obyvateľských menách s ironickým alebo pejoratívnym významom neobmedzilo iba na písanie s malým začiatočným písmenom, ale umožnilo by sa dvojaké písanie – podľa zámeru a hľadiska toho, kto istý význam komunikuje, ako o tom svedčia aj doklady⁵ na novšie pomenovania tohto typu:

SUPERSLOVÁK (Slovák s výnimočnými vlastnosťami, schopnosťami alebo Slováč silno prejavujúci a presadzujúci slovenskosť)

Hovoriac jeho slovami, na Slovensku mu prekážajú „Superslováci“, ale „Superčechoslováci“, ktorí nemajú oporu už ani v Čechách, nie (Literárny týždenník 2001); Mečiar je preňho „Superslovák, z ktorého zostal žalostný tieň“ (Plus 7 dní 2007); Ja som sa však neprišiel hrať na nejakého Superslováka, keď niečo neviem, tak sa spýtam (Plus 7 dní 2006); Ďalší dôkaz, že na južnom Slovensku (ako by vám to napokon potvrdili aj v štúrovskom knihkupectve na hlavnom námestí) slovenčina funguje, a to v spisovnej podobe, ku ktorej majú niekedy ďaleko aj naši parlamentní Superslováci (SME 1997); Tí najšlovenskejší zo superslovákov, ktorí už slovenskejší ani nemôžu byť, pretože vyššia kategória slovenskosti ešte nebola definovaná (SME 2003); Zo zarytého federalistu, ktorý chcel Čechov dokopať do federácie, sa náhle vykľul superslovák, hlavný architekt našej štátnosti (SME 1997).

NAJSLOVÁK (najlepší Slováč, Slováč najlepších vlastností, kvalít, silno prejavujúci a presadzujúci slovenskosť)

⁵ Doklady pochádzajú z korpusu Omnia Slovaca III Maior (18.01), ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚLEŠ SAV. [cit. 20. 3. 2021]

*A je im úplne ukradnuté, či sa tu niekto hrá na **najslováka** alebo hejslováka, alebo mu stačí, že je Slovak (Hospodárske noviny 2008); ... praviť sa opakujúce koalície hádky (o dôchodkové či zdravotné poisťovne, o pozemky, o tendre – na upratovanie, na diaľnice alebo na mýto z nich) a medzinárodné dohry výrokov istého **Najslováka** (Hospodárske noviny 2008); Mená, ktoré súperili v mojej mysli v poslednom čase pri premýšľaní nad osobou, ktorú nominujem do ankety o „**najslovákovi**“ (Týždeň 2005); Isté subjekty na Slovensku veľmi rady hrajú s kartou nacionalizmu. Či už maďarského, alebo slovenského. Mnohí z tých „**Najslovákov**“ však doteraz nevypočuli hlas Poliakov so slovenskou národnosťou, ktorí našu krajinu prakticky už od roku 1989 oslovujú s prosbami o pomoc pri riešení ich problémov (Pravda 1994).*

HEJTSLOVÁK⁶ (Slovak, ktorý hejtuje, nenávisťne niekoho, niečo komentuje)

*Krok sa nestretol s pochopením u fanúšikov, ak by to ale bolo inak, neboli by sme **hejtslováci** (www.vedeliste.sk/sedem-naj-vujtekovej-druziny/ 2015); Mimochodom, KFOR a **hejtslováci**. Tým je najväčším trňom v päte Camp Bondsteel „druhá najväčšia základňa USA v Európe“ (Denník N 2016); Tomáša Uleja by som jeho vlastnými slovami označila za takého toho „**hejtslováka**“, ktorý prichádza ľuďi „skontrolovať“ (www.citaj.to 2014).*

Potreba zaujať postoj k expresívnym (ironicky, pejoratívne) modifikovaným významom etnických a obyvateľských mien, a teda k hodnotiacemu hľadisku premietajúcemu sa do používania a tvorenia EOM, sa netýka iba predponových a zložených výrazov EOM. Opäť je tu presah do iných pomenúvacích systémov. Javia sa problematické z pravopisnej stránky v celej, slovotvorne rôznorodej skupine týchto vlastných mien, ale aj iných. Ak by sme zostali na pôde etnických a obyvateľských mien, prax ukazuje, že najmä pejoratívnosť, hanlivý, urážlivý význam môže (aj nemusí) posúvať etnické mená do apelatívnej roviny. Používatelia (nás nevynímajúc) váhajú, ako písať napríklad aj nepredponové výrazy, ktoré majú pejoratívny alebo ironický príznak a sú motivované rôznorodo: DEDERÓN (Nemec, zo skratky DDR), FRIC (Nemec, krstné meno ako pars pro toto), USÁK (Američan, zo skratky USA), AMÍK (Američan, príznak hovorovosti al. slang), RUSÁK (Rus), ŽIDÁČIK, ŽIDÁK (Žid, zdrobnenina), BOHEMIJÁN (Čech), HUNGARÍN

⁶ Na výraz HEJTSLOVÁK nás upozornila Martina Ivanová.

(Maďar), OSTEREICHER (Rakúšan), OSADNÍK (Róm, metonymia), BRIKETA (Róm, metafora), ŠIKMÁČ (Vietnamec, metafora), PEPÍK (Čech, krstné meno ako pars pro toto), IVAN (Rus), ARANKA (Rómka), DEZIDER (Róm), LAJOŠ (Maďar), ARABÁŠ (Arab), TALOŠ (Talian, slang), ČAJNÍS (Číňan, príznak hovorovosti al. slang) či SLOPTÁK (Slovák, hlásková obmena na základe asociácie s iným významom) a atď. Rôznorodosť v pravopise tohto typu mien možno vidieť aj v slovenských lexikografických dielach – i v rámci jedného slovníka, i v rámci rozličných diel, napr.:

FRIC (motivované krstným menom)

fric -ca pl. N -covia m. {VM} pejor. ► označenie nemeckého vojaka, najmä nacistického, zriedkavejšie Nemca vôbec (podľa nemeckého mužského mena Fritz) (Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, 2006)

Fric -a m. {VM} pejor. (v rus. i v slov. prostredí) označenie nem. vojakov, najmä nacistických, zriedkavo všeobecne Nemcov (podľa nem. mužského mena Fritz) (Slovník cudzích slov – akademický, 2005)

Fric, -a, mn. č. -ovia m. pejor. prezývka Nemca (Slovník slovenského jazyka I., 1959)

PEPÍK (motivované krstným menom)

Pepík, -a, mn. č. -ci m. pejor. prezývka Čecha (v buržoáznej spoločnosti) (Slovník slovenského jazyka III., 1963)⁷

ICÍK (motivované krstným menom)

Icík, pís. i **icík** -ka pl. N -kovia m. pejor. zastar. ► hanlivé označenia Žida (z etnického hľadiska), žida (z náboženského hľadiska) (podľa mužského osobného mena, v jazyku jidiš zodpovedajúceho biblickému Izák) (Slovník súčasného slovenského jazyka H – L, 2011)

Icík, -a, mn. č. -ovia m. hovor. zastar. prezývka žida (Slovník slovenského jazyka I., 1959)

DEDERÓN (motivované skratkou názvu krajiny)

Dederón [d-d-] -na pl. N -ni m. hovor. ► (prv) hanlivé označenie obyvateľa niekdajšej Nemeckej demokratickej republiky (Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, 2006)⁸

⁷ V novších slovníkoch ani v PSP sa výraz neuvádza, v rámci SSSJ je heslo nateraz skoncipované do 4. zväzku s variantným pravopisom **Pepík** i **pepík**.

⁸ V starších slovníkoch sa výraz nevyskytuje.

Poznámka: V korpuse Omnia Slovaca III Maior (18.01) je pomer N pl *Dederóni* (z toho 11 na začiatku vety) – *dederóni* 25 : 44.

ŽIDÁK, ŽIDÁČIK (utvorené deriváciou – zdrobnenina)

židák -a mn. -ci m. *pejor.* 1. žid 2. skupáň, lakomec (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003)

židák, -a, mn. č. -ci m. *pejor.* 1. žid 2. skupáň (často nadávka) (Slovník slovenského jazyka V., 1965)⁹

ČECHÁČIK (utvorené deriváciou – zdrobnenina)

Poznámka: V našich slovníkoch sa výraz neuvádza. V korpuse Omnia Slovaca III Maior (18.01) je pomer výskytov N sg *Čecháčik* – *čecháčik* 5 : 5; N pl *Čecháčkovia* – *čecháčkovia* 7 : 28 (v SSSJ /2011/ sa však pri hesle *Nemčúr* uvádza expr. zdrobnenina *Nemčúrik*).

Môže sa zdať, že tu hovoríme o okrajovej, okazionálnej lexike, ale fakt, že ide o hovorové, slangové, v niektorých prípadoch silno znevažujúce výrazy s príznakom hrubosti až vulgárnosti, nemení nič na skutočnosti, že tieto výrazy sa tvoria a v písomnej komunikácii (napr. v internetových diskusiách pod novinovými článkami, ale aj v beletrii) aj používajú.

Záver: Z nášho sledovania problematiky pravopisu predponových a zložených EOM vyplývajú zistenia, na základe ktorých možno konziliárne – v diskusii dospieť k formulovaniu pravopisných zásad v takom duchu, aby prispeli k lepšej orientácii používateľa a zároveň odrážali mechanizmy, ktoré sú pre súčasný slovenský pravopis tejto skupiny výrazov príznačné. Ukazuje sa nám, že nemožno ďalej formulovať pravopisné odporúčania iba uvádzaním jednotlivých príkladov bez širšieho vysvetlenia. Neobstojí celkom ani rozčlenenie predpôn a komponentov na také, ktorými sa tvoria iba vlastné mená, a na také, ktorými sa tvoria apelatíva, ako to ukazujeme na predpone *Ex-/ex-* (*Exkošičan/exkošičan*) v tomto texte. Ak totiž uvedieme, ako je to v PSP dosiaľ, slovo *Exparižan* zapísané iba s veľkým začiatočným písmenom bez komentára, navigujeme používateľa k mechanickému zápisu formálne podobných EOM. **Ako sa v písaní správajú predponové a zložené EOM, nezávisí jednoznačne od konkrétnej predpony alebo komponentu** (niektoré predpony a komponenty sa podieľajú na utváraní propriálneho aj apelatívneho vý-

⁹ V našich slovníkoch sa toto pejoratívum zachytáva iba v súvislosti s príslušníkom židovského náboženstva, ale používa sa aj v súvislosti s príslušníkom etnika. Ako by sa v slovníku zapísal taký výraz, nevieme.

znamu – *Exkošičan/exkošičan, Pseudoslovák/pseudoslovák, Staroslovák/staroslovák*), ale závisí to predovšetkým od pomenúvacieho zámeru – čo sa komunikuje, či etnická alebo obyvateľská príslušnosť (proprium), alebo príslušnosť k inej skupine ľudí spojených hodnotami, ideami, záujmami a pod. (apelatívum).

Vraciame sa teda k nášmu návrhu sformulovanému v 1. časti tohto textu (Hrubaničová, 2020), podľa ktorého by sa predponové a zložené EOM v súčasnosti pri rešpektovaní doterajšej kodifikačnej tradície zadefinovali na pozadí rozdielu „čiastočná modifikácia neutrálneho významu etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti“ (*Neslovák, Polorus, Exbratislavčan, Starobratislavčan* a pod.) a „expresivizácia (ironia, hanlivosť) významu etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti“ (slová so zložkami *hej-, tiež-, hurá-, pseudo-, super-, extra-, naj-* a i.)“, v ktorých možno badať expresivizáciu významu etnickej a obyvateľskej príslušnosti. Z funkčného hľadiska možno túto modifikáciu významu predponových a zložených EOM vnímať ako „kontextovú apelativizáciu“, pri ktorej nemusí vždy ísť o expresívny – ironický či hanlivý – príznak, resp. tento sémantický prvok môže byť oslabený.¹⁰ Takéto predponové a zložené EOM by sa potom zapisovali s malým začiatočným písmenom, ale nevylúčila by sa ani možnosť písať ich s veľkým začiatočným písmenom, ako to dosvedčuje prax (*Najslovák – najslovák, Superslovák – superslovák, Hejslovák – hejslovák*). Jasne treba poukázať aj na skupinu čistých apelatív s významom skupinovej, nie však etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti, ktoré sa s predponovými a zloženými EOM slovtvorne zhodujú (*proameričan, antiameričan, exkošičan, mladočech* a pod.).

LITERATÚRA

A. P. (= Alexandr Stich): Psaní jmen typu Ultračech, Pseudočech. In: Naše řeč, roč. 63, 1980, č. 4, s. 2015 – 2017.

HRDLIČKA, Milan – STICH, Alexandr: Čech – Nečech. In: Naše řeč, roč. 82, 1999, č. 5, s. 269 – 270.

HRUBANIČOVÁ, Ingrid: K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien. 1. časť. In: Kultúra slova, roč. 54, 2020, č. 6, s. 321 – 327.

ZÁVODNÝ, Andrej: Nejednoznačnosť pri písaní niektorých typov vlastných mien. In: Slovenská reč (Diskusia a rozhlady), 2015, roč. 80, č. 1 – 2, s. 73 – 82.

¹⁰ Za doplnenie a terminologické a koncepcné spresnenie ďakujeme P. Žigovi.

Grécko-latinské synonymá a ich slovenské ekvivalenty v anatomickej nomenklatúre

FRANTIŠEK ŠIMON

Katedra klasickej filológie Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach

Abstract: In some cases, in international nomenclature, there are parallel Latin and Greek terms denoting the same anatomical body, its part or some form. The paper is dealing with parallel Greek-Latin synonyms and their Slovak equivalents. The first group consists of „absolute“ equivalents, which cannot be changed arbitrarily. Usage is crucial in these cases, e. g. *tonsilla* and *amygdala*, *nervus hypoglossus* and *nervus sublingualis*. The second group consists of Greek relational adjectives, which, however, do not have a founding noun in Greek, but in Latin, e. g. *auris* and *oticus*, *cor* and *cardiacus*. Slovak has successfully solved the problem of adjectives equivalents with the meaning „in the middle“, *medianus*, *medius*, *medialis*, *centralis*. Terminological pairs *biventer* and *digastricus*, *cuneiformis* and *sphenoidalis*, *hypothalamus* and *subthalamus* are other isolated attempts to differentiate these synonyms. The distinction between Greek-Latin equivalents using Slovak word-formation means is not convincing. In principle, the terms could be translated into Slovak in the same way, i. e. they would be homonymous terms.

Keywords: anatomical nomenclature, Greek-Latin synonyms, Slovak equivalents

Medzinárodná anatomická nomenklatúra je síce latinská, napriek tomu časť termínov je gréckeho pôvodu, hoci v polatinčenej podobe. V minulosti boli snahy používať len latinské anatomické termíny, urobil to napr. Andreas Vesalius (1514 – 1564), zakladateľ novovekej anatómie. Podobne jestvoval odpor voči hybridom, termínom zloženým z latinskej aj gréckej zložky, dnes sa však jazykové prvky oboch jazykov považujú za jednotný jazykový materiál a kombinujú sa. Súčasná nomenklatúra je výsledkom dlhého vývoja anatómie, do ktorého zasahovalo mnoho anatómov a rôznych komisií s rozličnými jazykovými preferenciami a návrhmi, ktoré vôbec nemuseli byť sys-

témové. Tak v medzinárodnej nomenklatúre existujú v niektorých prípadoch paralelne latinské a grécke termíny označujúce ten istý anatomický útvar, jeho časť alebo nejakú podobu. Pre slovenskú anatomickú nomenklatúru je však veľmi ťažké vyrovnať sa slovenskými ekvivalentmi dvom klasickým jazykom. Príspevok je venovaný paralelným grécko-latinským synonymám a ich slovenským ekvivalentom. Prípady by sa mohli rozdeliť do viacerých skupín.

Prvú väčšiu skupinu tvoria „absolútne“ ekvivalenty, ktoré však, pretože ide o nomenkláturálne názvy, nemožno ľubovoľne meniť. Rozhodujúci je v týchto prípadoch úzus. Mandľa v hrdle je *tonsilla* (lat. *tonsillae* mandle), v mozgu *amygdala* (gr. *amygdalé* mandľa), nosová vetva trojklaného nervu je *ramus nasalis* (lat. *nasus* nos), ale nosová brázda mozgu je *sulcus rhinalis* (gr. *rhís*, gen. sg. *rhinos* nos), podjazykový nerv (jeden z dvanástich hlavových nervov) je *nervus hypoglossus* (gr. *hypo-* pod, *glóssa* jazyk), ale malý podjazykový nerv je *nervus sublingualis* (lat. *sub-* pod, *lingua* jazyk). Šev tvrdých častí, kostí, je *sutura* (lat. *sutura* šev), mäkkých častí je *rhaphe* (gr. *rhafé* šev). Skríženie periférnych zrakových nervov je *chiasma opticum* (gr. *chiasma* skríženie v podobe gréckeho písmena χ – chí), zrakové skríženie, skríženie pyramídových dráh vnútri centrálnej nervovej sústavy je *decussatio pyramidum* (lat. *decussatio* skríženie v podobe písmena x). Člnkovitá kosť na ruke je *os naviculare* (lat. *navicula* lodička, člnok), na nohe *os scaphoideum* (gr. *skafos* loď, čln, *-oidés* podobný). Patria sem aj v nomenklatúre zriedkavé adjektíva s významom nepárny *impar* (lat. *im-* zápor, *par* rovnaký) a *azygos* (gr. *a-* zápor, *zygos* dvojzápah), pričom adjektívum *azygos* má pôvodnú grécku koncovku dvojvýchodných adjektív 3. deklinácie a je v nomenklatúre nesklonné.

Druhú skupinu tvoria pôvodne grécke vzťahové adjektíva, ktoré však nemajú grécke fundujúce substantívum, ale latinský ekvivalent. Ucho je *auris* (lat. *auris* ucho), ale ušný *oticus* (gr. *ótikos* ušný), srdce je *cor* (lat. *cor* srdce), ale srdcový *cardiacus* (gr. *kardiakos* srdcový), výnimočne *cardialis*. V týchto dvoch prípadoch nevzniká žiadny problém, pretože v nomenklatúre sa nepoužívajú adjektíva odvodené od ich latinských ekvivalentov. Oko je *oculus* (lat. *oculus* oko), očný *ophthalmicus* (gr. *ofthalmikos* očný), latinské adjektívum odvodené od *oculus* sa samostatne v nomenklatúre nevyskytuje, len v odvodených slovách *extraocularis* – mimoočný a *intraocularis* – vnútro-

očný. V minulosti sem patrila aj dvojica *ventriculus* – žalúdok (lat. *ventriculus* bruško, dutina) a *gastricus* – žalúdočný (gr. *gastrikos* žalúdočný). V novších nomenklaturách však názov žalúdok je už tiež grécky – *gaster*.

Opačným prípadom je dvojica substantívum *trigonum* – trojuholník (gr. *trigónon* trojuholník) a adjektívum *triangularis* – trojuholníkový (lat. *tri-* tri, lat. *angulus* uhol).

Zvláštnym prípadom je dvojica *cerebrum* (lat. *cerebrum* mozog) a *encephalon* (gr. *enkefalos* mozog). Mozog je v oficiálnej nomenklatúre grécky *encephalon*, latinské *cerebrum* je synonymom pre jeho časť, *telencephalon* koncový mozog, ale v odvodených slovách a viacslovných termínoch je aj synonymom pre *encephalon*, napr. *pars cerebrialis* – mozgová časť krčnice, *vena cerebri magna* – veľká mozgová žila.

Osobitným prípadom je aj dvojica adjektív s významom slezinový – *lienalis* (lat. *lien* slezina) a *splenicus* (gr. *splén* slezina). V najnovšej nomenklatúre sa používa len grécke *splen* a *splenicus*, ale latinské substantívum *lien* a jeho vzťahové adjektívum *lienalis* sa uvádza ako možné synonymum.

Napokon by sme sem mohli rátať aj skupinu adjektív, ktoré označujú v anatómii stred. V anatomickej nomenklatúre sa vyvinul systém týchto adjektív, latinské sú adjektíva *medianus* – stredový (nachádzajúci sa na stredovej rovine tela), *medialis* – prístredný (smerujúci k stredovej rovine) a *medius/intermedius* – stredný/prostredný (vyskytujúci sa v strede medzi niečím). Popritom existuje však aj adjektívum *centralis* (od gr. *kentron* stred) a pri ňom sa používa slovenský ekvivalent ústredný.

Posledný príklad ukazuje, ako slovenčina úspešne vyriešila problém ekvivalentov. V slovenských nomenklaturách existujú aj iné ojedinelé pokusy diferencovať tieto synonymá. Patrí sem prípad adjektív *biventer* (lat. *bi-* dva, lat. *venter* bruško) a *digastricus* (gr. *di-* dva, gr. *gastér* brucho), ktoré znamenajú, že niečo má dve brušká, dve vypukliny. Spolu máme tri termíny vyjadrujúce tento obsah, *lobulus biventer* je dvojbruchý lalôčik vo všetkých slovenských nomenklaturách humánnej anatómie (Ledényi, 1935, s. 198; ďalej LED; Anatomické názvoslovie, 1962, s. 305; ďalej AN; Holomáňová – Brucknerová, 2003, s. 49; ďalej HB). Termín s adjektívom *biventralis*, t. j. vzťahujúci sa na *lobulus biventer*, sa nevyskytoval v predošlých nomenklaturách, takže ani LED, ani AN slovenský ekvivalent nemajú, HB zvolili vzťahové adjektívum dvojbruchový (2003, s. 49). *Musculus biventer*

je dvojbruškový sval (AN, s. 314; HB, 2002, s. 76), ale aj dvojbruchý sval (LED, s. 203). U Ledényiho je dvojbruchý aj *musculus digastricus* (s. 203), aj AN má dvojbruchý (s. 315), ale *fossa digastrica*, jama pre úpon tohto svalu, je už dvojbrušková jama (s. 282). HB majú ekvivalent dvojbruškový (2002, s. 79), ale *ramus digastricus*, vetva tvárového nervu, ktorá inervuje *musculus digastricus*, je už dvojbruchá vetva (2003, s. 72). Tieto nomenklatúry nie sú teda dôsledné. Najnovšia slovenská veterinárna nomenklatúra má v oboch prípadoch dvojbruškový (Danko – Šimon – Artimová, 2011, s. 51 a 53; ďalej DŠA). Český anatóm David Kachlík, vedúci kolektívu českých anatómov, ktorý je známy tým, že podporuje českú nomenklatúru a nemá problém vytvárať aj neologizmy, má poznámku, že pre *musculus biventer* volí ekvivalent dvojbríšní sval na rozlíšenie od termínu dvojbríškový sval pre *musculus digastricus* (České tělovědné názvosloví, 2010, s. 11; ďalej ČTN). *Lobulus biventer* však už je dvojbríchatý lalúček (ČTN, s. 134). Slovník súčasného slovenského jazyka A – G (2006) obsahuje adjektívum bruškatý s významom „majúci vypuklinu, oblý tvar“ (s. 369) a tento význam najlepšie zodpovedá obojm adjektívam, čiže pre oba termíny by slovenským ekvivalentom mohol byť termín dvojbruškátý. Na internete sme dvojbruškátý sval skutočne raz našli, a to v Lekársko-slovenskom slovníku Spinálneho centra Mediren v Poprade.¹ Podľa nášho názoru je však zbytočné rozlišovať tieto dve adjektíva a z hľadiska zaužívanosti by sa obe adjektíva mali prekladať ako dvojbruškový.

Ďalšia dvojica zložených adjektív vytvorená podobným spôsobom má význam klinovitý, podobný na klin – *cuneiformis* (lat. *cuneus* klin, lat. *-formis* [koncová časť zložených adjektív] majúci tvar niečoho) a *sphenoidalis* (gr. *sfěn* klin, gr. *eidōs* podoba). LED má pre *os sphenoidale* – kosť na lebke ekvivalent klinovitá kosť, klin, pre *os cuneiforme* – kosť na nohe ekvivalent klin (s. 20 a 39). AN a HB prekladajú rovnako, *os cuneiforme* ako klinovitá kosť (AN, s. 333; HB, 2002, s. 60) ale *os sphenoidale* ako klinová kosť (AN, s. 334; HB, 2002, s. 39). Autorky HB však nie sú dôsledné, pretože kĺby medzi klinovitými kosťami, *articulationes intercuneiformes*, sú už medziklinové kĺby (2002, s. 74). Vo veterinárnej nomenklatúre je v oboch prípadoch

¹ <https://www.rehabilitacia-poprad.sk/lekarsky-slovník-lekarsko-slovensky-slovník-zrozumitelny-slovník-lekarskych-pojmov-medicínsky-slovník-prelozene-do-slovensciny-preklad-do-slovensciny-ako-sa-povie-co-znamenava/14/> [cit. 1. 4. 2021].

klinovitá kosť (DŠA, s. 17 a 33), ale *ligamenta intercuneiformia interossea* sú medzikostné medziklinové väzy (DŠA, s. 45). Jednotným ekvivalentom pre obe kosti by mohlo byť adjektívum klinovitý.

Ťažkým problémom sú dva termíny označujúce súčasti medzmozgu. Ten sa skladá z týchto častí: lôžko – *thalamus* (gr. *thalamos* lôžko), nadlôžko – *epithalamus* (gr. *epi-* nad), zalôžko – *metathalamus* (gr. *meta-* za), podlôžko – *hypothalamus* (gr. *hypo-* pod) a z útvaru, ktorý sa v súčasnej anatomickej nomenklatúre nazýva *subthalamus* (lat. *sub-* pod), teda opäť podlôžko. Ide o novšie anatomické termíny, v slovenskej podobe sa vyskytujú len v HB, kde sa autorky vyhýbajú tomuto problému hneď dvojakým spôsobom. Jednak tak, že termíny neprekladajú, ale ako oficiálne slovenské termíny uvádzajú pre tieto časti *epithalamus*, *thalamus*, *metathalamus*, *hypothalamus* a podobne aj *subthalamus* (HB, 2003, s. 54). Nie je však dôvod písať v slovenskom termíne *th*, t. j. zachovávať tu grécke písmeno théta (θ), a preto poslovenčené termíny by mali znieť *talamus*, *epitalamus*, *metatalamus*, *hypotalamus* a *subtalamus*. Okrem toho ako možný slovenský ekvivalent pre *subtalamus* sa uvádza aj predné lôžko, čo zodpovedá neoficiálnemu synonymu tejto časti mozgu, *prethalamus*, alebo anglickému *ventral thalamus*, teda predný *talamus*. Slovenský termín tak svojou motiváciou nie je v súlade s grécko-latinským. Jadro *subtalamu* je však už podlôžkové jadro (HB, 2003, s. 54). Slovenská veterinárska nomenklatúra to rieši predponou *pri-*, teda *subthalamus* je prilôžko, čo je predpona, ktorá sa v ostatných slovenských termínoch odvodených od termínu *talamus* nevyskytuje a okrem toho môže v latinčine znamenať aj „pri, blízko pri niečom“. Hoci ekvivalent prilôžko je vhodný, podobne ako v iných prípadoch by mohli jestvovať dva homonymné termíny podlôžko. Česká nomenklatúra má novotvar „spodohrbolí – jednoslovný výraz vytvorený pro odlišení od *Hypothalamus* (podhrbolí) s ohledem na výrazy pro podobné struktury v této krajině“ (ČTN, s. 14).

Okrem grécko-latinských termínov s totožným významom máme v nomenklatúre aj latinské synonymá, napr. pri názvoch *bedro* (Šimon – Danko, 2018, s. 82), *hrbček*, *slučka*, a tam vznikajú tie isté problémy. Dvojice sa ťažko riešia, pretože v slovenčine nemáme synonymá pre časti tela, napr. pre mozog ako časť hlavy (platí to aj pre klasické jazyky – ani v gréčtine, ani v latinčine také synonymum nejestvuje). Rozlíšenie grécko-latinských ekvivalentov pomocou slovenských slovotvorných prostriedkov nie je pre-

svedčivé. Principiálne by sa mohli termíny prekladať do slovenčiny rovnako, teda by išlo o homonymné termíny.

Popri českej nomenklatúre môžu byť inšpiráciou aj iné slovanské nomenklatúry, ruská a poľská. Dvojica *musculus digastricus* a *lobus biventer* má v oboch termínoch adjektívum rovnakého znenia, v ruskej dvubriušnaja myšca a dvubriušnaja doľka, v poľskej mięsień dwubrzuścowy a płacik dwubrzuścowy. Pre *os sphenoidale* a *os cuneiforme* má ruská nomenklatúra rovnaký ekvivalent klinovidnaja kość, ale poľská rozlišuje tieto adjektíva tiež sufixmi: *os sphenoidale* je kość klinowa a *os cuneiforme* kość klinowata. Hypothalamus a subthalamus v ruskej nomenklatúre nemá ruský ekvivalent, len porušený, v poľskej má jeden, a to podwzgórze.²

Homonymá sú síce v rozpore s požiadavkami na terminológiu a mohlo by sa zdať, že sa nimi potvrdzuje názor, podľa ktorého národná anatomická nomenklatúra nemá zmysel. Kvantitatívne však nejde vôbec o veľký problém, takže tieto homonymné termíny nepopierajú potrebu slovenskej nomenklatúry.

LITERATÚRA

Anatomické názvoslovie. Red. J. Antal. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962.

DANKO, Ján – ŠIMON, František – ARTIMOVÁ, Jozefa: Nomina anatomica veterinaria. Slovenské veterinárske anatomické názvoslovie. Košice: Univerzita veterinárskej medicíny a farmácie v Košiciach 2011. 267 s. ISBN 978-80-8077-259-8.

HOLOMÁŇOVÁ, Anna – BRUCKNEROVÁ, Ingrid: Anatomické názvy I. Bratislava: Elán 2001.

HOLOMÁŇOVÁ, Anna – BRUCKNEROVÁ, Ingrid: Anatomické názvy II. Bratislava: Elán 2002.

HOLOMÁŇOVÁ, Anna – BRUCKNEROVÁ, Ingrid: Anatomické názvy III. Bratislava: Elán 2003.

KACHLÍK, David – ČECH, Pavel – MUSIL, Vladimír – BÁČA, Václav: České tělovědné názvosloví. Brno: nákladom autora 2010.

LEDÉNYI, Július: Nomina anatomica. Slovenské telovedné názvoslovie. Martin: Matica slovenská 1935.

Slovník súčasného slovenského jazyka A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4.

ŠIMON, František – DANKO, Ján: Termíny bedrá, driek a panva v slovenskej anatomickej nomenklatúre. In: Kultúra slova, 2018, roč. 52, č. 2, s. 79 – 83.

² <https://www.imaios.com/en/e-Anatomy> [cit. 7. 4. 2021].

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Menoslovie systematických kategórií cievnatých rastlín. 3. Podčeľade

MICHAL HRABOVSKÝ

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Po predošlých dvoch príspevkoch, v ktorých sa rozoberali pravidlá slovenského menoslovía pre hlavné systematické kategórie cievnatých rastlín, sa budú nasledujúce časti zaoberať kategóriami nižšími ako čeľaď, ktoré dnes nie sú pre svetovú rastlinnú taxonómiu príliš významné. Podčeľadiam a tribusom sa v minulosti venovala rovnaká pozornosť ako čeľadiam, no s príchodom molekulárnej systematiky sa staré koncepcie týchto nižších systematických kategórií narušili a v súčasnosti sa v publikáciách vyskytujú len sporadicky. V súčasných systémoch pozorujeme aj tendenciu zlučovať pôvodné čeľade do väčších skupín, čím zanikajú mnohé známe čeľade vyskytujúce sa aj v slovenskej vedeckej či populárno-náučnej literatúre (napríklad naše domáce čeľade lipovité, bazovité, javorovité, silenkovité a pod.). Tieto zaniknuté čeľade sa zvyknú prechodne označovať ako podčeľade alebo len ako tribusy, ale neexistujú žiadne ucelené vedecké publikácie, ktoré by im venovali pozornosť, preto nemožno vyčíslit' ich počet a postupovať pri tvorbe slovenského menoslovía podľa konkrétneho publikovaného systému, ako to bolo v predošlých častiach. V tejto časti sme sa pokúsili vybrať všetky potenciálne známe podčeľade, ktoré vznikli zo zaniknutých čeľadi. Ak sa nejaké podčeľade nebudú v príspevku nachádzať, bude to z dôvodu preklasifikovania pôvodnej čeľade na tribus alebo pre jej úplný zánik.

Názov podčeľade (lat. *subfamilia*) v rastlinnej ríši sa pri oddelení cievnatých rastlín tvorí od typového rodu pridaním latinskej koncovky *-oideae*, ktorá sa foneticky podobá na koncovku podtriedy či fylogenetickú vetvu *-idae*. Na úrovni národného menoslovía sa táto koncovka v slovenčine pre-

kladá ako *-ovaté* (Červenka, 1968), čo má pôvod pravdepodobne v poľskej koncovke pre čelaď *-owate*. V poľskom menosloví sa pre názov podčelaď koncovka nepoužíva, v češtine sa používa koncovka *-ové* pochádzajúca pravdepodobne z ruskej koncovky *-ovyjel/-evyje* a germánske názvoslovie používa buď rovnakú koncovku ako pre čelaď, alebo osobitnú príponu *-blütler*, z ktorej je odvodený chorvátsky tvar *-cvjetne*. Maďarská koncovka *-formák* sa významovo líši od iných európskych jazykov.

Pri tvorbe slovenských ekvivalentov mien podčelaďí sa pridáva prípona *-ovaté* ku koreňu slovenského ekvivalentu typového rodu. Väčšina typových mien bola publikovaná v Slovenskom botanickom názvosloví (Červenka a kol., 1986) alebo v predchádzajúcich terminologických súpisoch týkajúcich sa botaniky vyšších rastlín, pravidelne vychádzajúcich v časopise Kultúra slova od roku 2019. Chýbajúce typové rody sa doplnia a uvedú na konci príspevku. Keďže tvorba mena pre podčelaďe je takmer identická s tvorbou slovenského mena čelaďí (pozri Hrabovský, 2020), podrobnosti nebudeme bližšie rozvádzať. Za zmienku stojí len diskusia k zaužívaným triviálnym menám pôvodných čelaďí, ktoré boli preklasifikované na podčelaďe a ktorých slovenský koreň mena sa nezhoduje s vedeckým typovým menom. Pri čelaďiach sa naďalej používajú zaužívané mená, ako napríklad mrkvovité alebo sezamovité namiesto mien zelerovité alebo pedálievité, ktoré by mohli byť utvorené podľa všeobecného vzorca. Pri podčelaďiach, keďže ide o systematickú koncovku menšieho významu, nie je dôvod udržiavať v povedomí nesprávne mená, preto nechávame na zváženie používanie starého mena ako alternatívneho. Napríklad pôvodná čelaď zimozeleňovitá (*Apocynaceae*) sa zmenila na podčelaď *Apocynoideae* (psojedovaté), ktorá dostáva meno podľa rodu *Apocynum* (psojed) a nie podľa *Vinca* (zimozeleň). Starý tvar zimozeleňovaté pre podčelaď *Apocynoideae* je možné používať v prípade potreby ako alternatívu. Podobné prípady sa uvádzajú v zozname v zátvorkách za platným menom podčelaďe. Pri tvorbe mien podčelaďí sa ojedinele vyskytli typové mená stredného rodu s koncovkou *-um*. Takýto prípad sa doteraz v menosloví neobjavil. Koncovka *-um* sa pri tvorbe systematických kategórií v prípade stredného rodu vypúšťa na rozdiel od koncovky *-us* prináležiacej mužskému rodu (napríklad *dialium* → *dialiovaté*, *farus* → *farusovaté*).

ZOZNAM MIEN PODČELADÍ

- Abietoideae* – jedľovaté
Acalyphoideae – akalyfovaté
Acanthogilioideae – akantogiliovaté
Acanthoideae – akantovaté
Agapanthoideae – agapantovaté
Agavoideae – agávovaté
Agdestidoideae – agdestovaté
Aizooideae – poludníkovaté
Ajugoideae – zbehovcovaté
Allioideae – cesnakovaté
Alpinioideae – alpíniovaté
Amaranthoideae – láskavcovaté
Amaryllidoideae – amarylkovaté
Ambavioideae – ambáviovaté
Amygdaloideae – mandľovaté (syn.
 Prunoideae – slivkovaté)
Anacardioideae – obličkovcovaté
Anarthrioideae – kláskovkovaté
Anaxagoreoideae – anaxagoreovaté
Annonoideae – anonovaté
Anomochlooideae – bizarnicovaté
Antidesmatoideae – antidezmovaté
Aphyllanthoideae – afylantovaté
Apioideae – zelerovaté (alt. mrkvo-
 vaté)
Apocynoideae – psojedovaté (alt.
 zimozeleňovaté)
Apostasioideae – apostáziovaté
Aptandroideae – aptandrovaté
Aralioideae – aralkovaté
Arbutoideae – jahodovcovaté
Arecoideae – arekovaté
Aristeioideae – aristeovaté
Aristidoideae – aristídivaté
Aristolochioideae – vlkvcovaté
Aroideae – áronovaté
Arundinoideae – trsteníkovaté
Asaroideae – kopytníkovaté
Asclepiadoideae – glejovkovaté
Asparagoideae – asparágovaté
Asphodeloideae – asfodelovaté
Asteroidaeae – astrovaté
Athrotaxidoideae – hutoradcovaté
Avicennioideae – avicéniovaté
Azorelloideae – azorelkovaté
Bambusoideae – bambusovaté
Barnadesioideae – barnadesiovaté
Bellendoideae – belendénovaté
Berberidoideae – dráčovaté
Betoideae – repovaté
Betuloideae – brezovaté
Blechnoideae – rebrovkovaté
Bombacoideae – bombaxovaté
Boraginoideae – borákovaté
Botrychioideae – vratíčkovaté
Bowenioideae – boveníovaté
Brocchinioideae – brokíniovaté
Brodiaeoideae – brodieovaté
Bromelioideae – broméliovaté
Brownlowioideae – lipovkovaté
Burmannioidae – burmaniovaté
Byttnerioideae – bytnériovaté
Cactoideae – kaktusovaté
Caesalpinioideae – cezalpíniovaté
Calamoideae – ratanovaté
Callicarpoideae – krásnoplodovaté

Callitroideae – kalitriovaté
Calochortoideae – krásnokvetovaté
Calycanthoideae – kalykantovaté
Campanuloideae – zvončekovaté
Camphorosmoideae – gáfrovkovaté
Caprifolioidae – zemolezovaté
Carduoideae – bodliakovaté
Cartonematoideae – kartonémovaté
Cassiopoideae – kasiopovaté
Cassythoideae – kasytovaté
Cedreloideae – cedrelovaté
Celastroideae – bršlencovaté
Centrolepidoideae – centrolepkovaté
Cephalotaxoideae – hlavotisovaté
Cercidoideae – judášovcovaté
Ceroxyloideae – voskovníkovaté
Cestroidae – kladivníkovaté
Cichorioideae – čakankovaté
Cinchonoideae – chinínovníkovaté
Cneoroideae – kneorovaté
Cobaeoideae – kobeovaté
Combretoidae – kombretovaté
Commelinoideae – podenkovaté
Coptidoideae – niťolistovaté
Cordioideae – kordiované
Corispermoidae – plošticosemovaté
Coryloideae – lieskovaté
Corymbioideae – chocholíčkovaté
Coryphoideae – koryfovaté
Couloideae – kulovaté
Crassuloideae – tučnolistovaté
Crocoideae – šafranovaté
Crotonoideae – krotónovaté
Cryptogrammoideae – kučeravcovaté
Cunninghamioideae – ostrolistcovaté
Cupressoideae – cyprusovaté
Cymarioideae – cymáriovaté
Cyperoideae – šachorovaté
Cyphioideae – cýfiovaté
Cyphocarpoideae – cýfiovcovaté
Cypripedioideae – črievičníkovaté
Danthonioideae – plevnatcovaté
Decaisneoideae – dekéneovaté
Detarioideae – detarovaté
Dialioideae – dialiovaté
Didymocarpoideae – fialkovkovaté
Diervilloideae – diervilovaté
Dioscoreoideae – dioskoreovaté
Dipsacoideae – štetkovaté
Dipterocarpoideae – dvojkrídlačovaté
Disanthoideae – dvojkvetovaté
Dodonaoidae – dodoneovaté
Dombeyoideae – dombejovaté
Dryadoideae – dryádkovaté
Dryopteridoideae – papraďovaté
Duabangoideae – duabangovaté
Duckeodendroideae – dukeodendronovaté
Duparquetioideae – orchideovkovaté
Ehretioideae – eréciovaté
Elaphoglossoidae – jeleňovcovaté
Encephalartoideae – chlebovcovaté
Engelhardioideae – engelhardiovaté
Enkianthoideae – enkiantovaté

- Epacridoideae* – pavresovcovaté
Epidendroideae – epidendrovaté
Ericoideae – vresovcovaté
Eriocauloideae – páperčekovaté
Eriogonoideae – pohánkovkovaté
Erythraloideae – červenoplodcovaté
Euphorbioideae – mliečnikovaté
Exbucklandioideae – topoľnicovaté
Faboideae – bôbovové (syn. *Papilionoideae* – motýľokveté)
Famatinanthoideae – famatinantovové
Foetidioideae – smradovníkovaté
Francoideae – frankoovové
Fumarioideae – zemedymovaté
Geosiridoideae – kosatčekovaté
Gesnerioideae – gesnériovové
Glaucidoideae – čemeričníkovaté
Goetzeoideae – géceovové
Gochnatioideae – gochnáciovové
Gomphrenoideae – gomfrénovové
Grevilleoideae – grevileovové
Grewioideae – gréviiovové
Gymnarrhenoidaeae – púšťovkovaté
Gymnostachydoideae – nahoklas-covaté
Hamamelidoideae – hamamelovové
Harrimanelloideae – harimanelovové
Hecastocleidoideae – ostrolístkovové
Hechtioideae – zúbkatcovaté
Helicteroideae – pokrútcovové
Heliotropioideae – skrutcovové
Helminthostachyoideae – červov-covové
Hemerocallidoideae – ľaliiovkovaté
Heucheroideae – heucherovové
Hippocastanoideae – pagaštanovové
Hippocrateoideae – hipokrateovové
Hortonioideae – hortóniovové
Hugonioideae – hugóniovové
Huperzioideae – chvostníkovaté
Hydnoroideae – hubkovkovaté
Hydrangeoideae – hortenziovové
Hydrastidoideae – vodul'kovaté
Hydrocotyloideae – pupkovníkovaté
Hydrophyllloideae – vodnatcovaté
Hymenophylloideae – blanolistní-kovové
Chasmantheroideae – chazmante-rovové
Cheilantheroideae – šupinatcovaté
Cheilosoideae – cheilózovové
Chenopodioideae – mrlíkovaté
Chloridoideae – zelienvkové
Chrysophylloideae – zlatolistovové
Idiospermoideae – divnoplodovové
Iridoideae – kosatcovové
Isophysidoideae – hviezdokvietko-vové
Ixoroideae – ixorovové
Jamesioideae – útesovníkovaté
Juglandoideae – orechovové
Kalanchoideae – kalanchoovové
Lamioideae – hluchavkovaté
Lardizabaloideae – lardizabalovové
Laricoideae – smrekovcovové
Larreoideae – lareovové

Lasioideae – lasiovaté
Lauroideae – vavrínovaté
Lecythidoideae – hrncovníkovaté
Leeoideae – leovaté
Lemnoideae – žaburinkovaté
Lennooideae – lenoovaté
Leptocarpoideae – leptokarpovaté
Leuenergerioideae – pereskiov-
kovaté
Lilioideae – ľaliovaté
Limonioidae – limóniovaté
Lindmanioideae – lindmaniovaté
Linnaeoidae – linnéovkovaté
Linoideae – ľanovaté
Liriodendroideae – ľaliovníkovaté
Lobelioideae – lobelkovaté
Lomandroideae – lomandrovaté
Ludwigioideae – ludvigiovaté
Lycopodielloideae – plavúncovaté
Lycopodioidae – plavúňovaté
Lythroideae – vrbicovaté
Mackinlayoideae – mekinlejevové
Maesoideae – mézovaté
Magnolioideae – magnóliovaté
Maihuenioideae – majhuéniovaté
Malesherbioideae – sihôtkovaté
Malmeoideae – malmeovaté
Malvoideae – slezovaté
Mankyuoidae – mankjúovaté
Mapanioideae – mapániovaté
Medeoloideae – medeolovaté
Medusagynoideae – medúzovko-
vové
Melastomatoideae – čiernoústco-
vové

Melianthoideae – medovcovaté
Melioideae – meliovaté
Menispermoidae – mesiačikovaté
Mesembryanthemoideae – polud-
ňovkovaté
Micrairoideae – ploníkovkovaté
Mollinedioideae – molinediovaté
Monimioideae – monímiovaté
Monotoideae – jedináčikovaté
Monotropoideae – hniliakovaté
Monsteroideae – monsterovalé
Morinoideae – morinovaté
Morkillioideae – morkíliovaté
Mutisioideae – mutísiovaté
Myrsinoideae – myrzinovaté
Myrtoideae – myrtovaté
Namoideae – namovaté
Nandinoideae – nandinovaté
Napoleonaeoideae – napoleonko-
vové
Navioideae – náviovaté
Nelsonioideae – nelsoniovaté
Nemacladoideae – niťovcovaté
Nepetoideae – kocúrnikovaté
Nicotianoideae – tabakovaté
Nivenioideae – nivéniovaté
Nolinoideae – nolinovaté
Nypoideae – nipovaté
Octoknematoideae – oktoknémov-
vové
Ochnoideae – ochnovaté
Olacoidae – olaxovaté
Olisbeoideae – mურიovaté
Onagroideae – pupalkovaté
Ophioglossoideae – hadivkovaté

Opuntioideae – opunciovaté
Orchidoideae – vstavačovaté
Orontioideae – bažinovcovaté
Oryzoideae – ryžovaté
Paepalanthoideae – lúčohlávkovaté
Panicoideae – prosovaté
Papaveroideae – makovaté
Parkerioideae – parkériovaté (syn.
 Ceratopteridoideae – rohoví-
 novcovaté)
Parnassioideae – bielokvetovaté
Passifloroideae – mučenkovaté
Patersonioideae – patersoniovaté
Pereskioideae – pereskiovaté
Periplocoideae – periplokovaté
Peronematoideae – peronémovaté
Persoonioideae – persóniovaté
Pertyoideae – pertiovaté
Petunioideae – petúňkovaté
Pharoideae – farusovaté
Phyllanthoideae – fylantovaté
Phytolacchoideae – líčidlovaté
Pibirioideae – pibíriovaté
Piceoideae – smrekovaté
Pinoideae – borovicovaté
Piperoideae – pieprovaté
Pitcairnioideae – pitkerniovaté
Planchonioideae – planchoniovaté
Plumbaginoideae – olovníkovaté
Podophylloideae – noholistovaté
Podostemoideae – vodorastovaté
Polemonioideae – vojnovkovaté
Polybotryioideae – mnohovýtrusni-
 covkovaté
Polycnemoideae – chrumkavcovaté

Polygonoideae – stavikrvovaté
Pooideae – lipnicovaté
Pothoideae – potosovaté
Premnoideae – premnovaté
Primuloideae – prvosienkovaté
Prostantheroideae – mäťovníkovaté
Proteoideae – proteovaté
Psiloxylloideae – holodrevovaté
Pteridoideae – kridelnicovaté
Puelioideae – puéliovaté
Punicoideae – granátovníkovaté
Puyoideae – pujo­v­até
Pyroloideae – hruštičkovaté
Quiinoideae – kvínovaté
Ranunculoideae – iskerníkovaté
Rauvolfoideae – rauvolfi­o­v­até
Restionoideae – lanovcovaté
Rhamnoideae – rešetliakovaté
Rhodoleioideae – červenavkovaté
Rosoideae – ružovaté
Rubioideae – marenovaté
Ruschioideae – poludničkovaté
Rutoideae – rutovaté
Salacioideae – saláciovaté
Salicoideae – vrbovaté
Salicornioideae – slanorožcovaté
Salsoloideae – slanobyľovaté
Samydoideae – samydovaté
Sanangoideae – sanangovaté
Saniculoideae – žindavovaté
Sapindoideae – mydlovníkovaté
Sapotoideae – sapotovaté
Sarcospermatoideae – dužinato-
 plodkovaté
Saxifragoideae – lomikameňovaté

Scabiosoideae – hlaváčovité
Scilloideae – scilovité
Scutellarioideae – šišakovité
Scyphostegioideae – tulcoklasov-
 kované
Scytopetaloidae – kosolupeňovité
Secamonoideae – sekamonovité
Seetzenioideae – zecéniovité
Sempervivoideae – skalnicovité
Sequoioideae – sekvojovité
Sesuvioideae – tučnolistovkovité
Schizanthoideae – schizantovité
Schwenckioideae – švenkiovité
Siphonochiloideae – rúrkokvetovité
Solanoideae – fuľkovité
Sonneratioideae – soneráciiovité
Sparganioideae – ježohlavovité
Spondioideae – slivkovníkovité
Sporadanthoideae – sporadantovité
Stackhousioideae – bieloklasovité
Stangerioideae – stangériovité
Stenochlaenoideae – lianicovité
Stenomeridoideae – stenomérovité
Sterculioideae – lajnovcovité
Stiffioideae – štiftiovité
Strephonematoideae – strefonémo-
 vité
Streptopoideae – objímavkovité
Strombosioideae – strombóziiovité
Suaedoideae – soľníčkovité
Symmerioideae – symériovité
Symphionematoideae – symfioné-
 movité
Symphorematoideae – zákrovovko-
 vité
Taccoideae – takovité
Taiwanoideae – tajvániovité
Tamijioideae – tamidžiovité
Taxodioideae – tisovcovité
Taxoideae – tisovité
Tectonoideae – tektonovité
Thalictroideae – žltuškovité
Theophrastoideae – teofrastovité
Thismioideae – tismiovité
Thunbergioideae – thunbergiovité
Tilioideae – lipovité
Tillandsioideae – tilandsiovité
Trapoideae – kotvicovité
Tribuloideae – kotvičnikovité
Trichomanoideae – vláskovcovité
Trichopodoideae – vláknokvetovité
Tristichoideae – tristichiovité
Turneroideae – turnerovité
Typhoideae – pálkovité
Vaccinioideae – brusnicovité
Valerianoideae – valerianovité
Vanilloideae – vanilkovité
Verhuellioideae – pieprovkovité
Vernonioideae – vernóniovité
Viticoideae – vitexovité
Vitoideae – viničovité
Vittarioideae – pásovkovité
Vivianoideae – viviániovité
Weddellinoideae – vedelínovité
Wellstedioideae – veľštediovité
Woodwardioideae – veľrebrovko-
 vité
Wunderlichioideae – chrastovníko-
 vité
Xanthoceratoideae – žltorohovité

<i>Xanthorrhoeoideae</i> – živičnikovaté	<i>Zingiberoideae</i> – d'umbierovaté
<i>Ximenioideae</i> – ximéniovaté	<i>Zippelioideae</i> – cipéliovaté
<i>Zamioculcadoideae</i> – zamiovcovaté	<i>Ziziphoideae</i> – jujubovaté
<i>Zamioideae</i> – zamiovaté	<i>Zygophylloideae</i> – jarmovcovaté

ZOZNAM NOVÝCH MIEN TYPOVÝCH RODOV

<i>Acanthogilia</i> A. G. Day et Moran – akantogilia	<i>Gymnostachys</i> R. Br. – nahokla-sec
<i>Agdestis</i> Moc. et Sessé ex DC. – agdesta	<i>Hortonia</i> Wight ex Arnott – hortónia
<i>Ambavia</i> Le Thomas – ambávia	<i>Idiospermum</i> S. T. Blake – divnoplod
<i>Anarthria</i> R. Br. – kláskovka	<i>Isophysis</i> T. Moore – hviezdokvietok
<i>Anomochloa</i> Brongn. – bizarnica	<i>Leptocarpus</i> R. Br. – leptokarp
<i>Aphyllanthes</i> L. – afylant	<i>Lomandra</i> Labill. – lomandra
<i>Arctotheca</i> Vaill. – nechťíkovka (syn. mesiačik, nechťíkovec)	<i>Malesherbia</i> Ruiz et Pav. – sihôtka
<i>Bellendena</i> R. Br. – belendéna	<i>Malmea</i> R. E. Fr. – malmea
<i>Brownlowia</i> Roxb. – lípovka (syn. dungun)	<i>Mankyua</i> B. Y. Sun, M. H. Kim et C. H. Kim – mankjua
<i>Cartonema</i> R. Br. – kartonéma	<i>Mapania</i> Aublet – mapánia
<i>Centrolepis</i> Labillardiere – centrolepka	<i>Medeola</i> L. – medeola
<i>Cyphia</i> P. J. Bergius – cýfia	<i>Medusagyne</i> Baker – medúzovka
<i>Cyphocarpus</i> Miers – cýfiovec	<i>Micraira</i> F. Muell. – ploníkovka
<i>Decaisnea</i> Hook. f. et Thomson – dekénea (syn. dukénea)	<i>Morkillia</i> Rose et Painter – morkília
<i>Didymocarpus</i> Wall – fialkovka	<i>Nama</i> L. – nama
<i>Erythralum</i> Blume – červenoplo-dec	<i>Nelsonia</i> R. Br. – nelsonia
<i>Geosiris</i> Baill. – kosatček	<i>Nemacladus</i> Nutt. – niťovec
<i>Glaucidium</i> Siebold et Zucc. – čermeričník	<i>Parkeria</i> Hook. – parkéria
<i>Goetzea</i> Wydler – gécea	<i>Patersonia</i> R. Br. – patersonia
	<i>Persoonia</i> Sm., nom. cons. – persónia (syn. džibung)

Pharus P. Browne – farus
Pibiria Maas – pibíria
Polybotrya Willd. – mnohovýtrusnicovka
Psiloxylon Thouars ex Tul. – holo-drev
Puelia Franch. – puélia
Quiina Aubl. – kvína
Samyda Jacq. – samyda
Sarcosperma Hook. f. – dužinatoplodka
Scyphostegia Stapf – tulcoklasovka
Seetzenia R. Br. – zecénia
Sporadanthus F. Muell. ex Buchanan – sporadant
Stackhousia Sm. – bieloklas

Stenomeris Planch – stenoméra
Strephonema Hook. f. – strefonéma
Symphionema R. Br. – symfionéma
Taiwania Hayata – tajvánia (syn. tajvania)
Tamijia S. Sakai et Nagam. – tami-džia
Thismia Griff. – tismia
Trichopus Gaertn. – vláknokvet
Tristicha Thouars – tristicha
Verhuellia Miq. – pieprovka
Viviania Cav. – viviánia
Weddellina Tul. – vedelína
Wellstedia Balf. f. – velštedia
Zippelia Blume – cipélia

Zhrnutie

Príspevok uvádza 388 mien známych podčeľadí a 63 nových mien rodov cievnatých rastlín. Upozorňujeme aj na päť revidovaných rodov z doteraz platného menoslovia (Červenka a kol., 1986; Hrabovský a kol., 2019; Kliment a kol., 2020), konkrétne *Arctotheca*, *Brownlowia*, *Decaisnea*, *Persoonia* a *Taiwania*. Aj keď rod *Arctotheca* nie je typovým rodom pre žiadnu podčeľaď, slovenské meno mesiačik, ktoré sa v minulosti s týmto rodom viackrát spájalo, patrí rodu *Menispermum*, po ktorom je pomenovaná systematická kategória. Navrhované slovenské mená z odbornej stránky skontrolovala Nomenklatorická komisia Slovenskej botanickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, za čo jej patrí vďaka.

LITERATÚRA

ČERVENKA, Martin: Botanický terminologický slovník. Bratislava: Edičné stredisko Univerzity Komenského v Bratislave 1968. 236 s.

ČERVENKA, Martin – ČINČURA, František – JASIČOVÁ, Mária – ZÁBORSKÝ Ján: Slovenské botanické názvoslovie. Bratislava: Príroda 1986. 520 s.

HRABOVSKÝ, Michal: Menoslovie systematických kategórií cievnatých rastlín. 1. Čeľade. In: Kultúra slova, 2020, roč. 54, č. 6, s. 336 – 346.

HRABOVSKÝ, Michal – KLIMENT, Ján – GURIČANOVÁ, Dana – KUČERA, Jaromír – ELIÁŠ, Pavol ml.: Nové slovenské mená subtropických a tropických úžitkových rastlín. 3. Rody začínajúce sa písmenom M – R. In: Kultúra slova, 2019, roč. 53, č. 4, s. 219 – 226.

KLIMENT, Ján – HRABOVSKÝ, Michal – GURIČANOVÁ, Dana: Nové a revidované slovenské mená dovážaných, zavlečených, pestovaných a ďalších na Slovensku známych cudzokrajných cievnatých rastlín. 1. Rody začínajúce sa písmenom A – D. In: Kultúra slova, 2020, roč. 54, č. 2, s. 93 – 101.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Substantívum dub v slovenských terénnych názvoch

Terénne názvy – anojkonymá sú názvy neživých prírodných objektov a javov a tých človekom vytvorených objektov na Zemi, ktoré nie sú určené na bývanie a sú v krajine pevne fixované (Svoboda, s. 62; pozri aj Valentová, 2009, s. 31 – 34). Zdrojov motivácie pri pomenovaní nesídelného objektu môže byť viac. Pomenovacím motívom sa zväčša stane najtypickejšia a najmarkantnejšia črta. Stromy, či už jednotlivito rastúce, alebo tvoriace súvislý porast, boli a sú pomerne dobrou orientačnou pomôckou pri určovaní polohy určitého objektu. *Dub* (latinské rodové meno *Quercus*) je pomaly rastúci listnatý strom z čeľade bukovité s tvrdým drevom, ktorého plody sú žalude. Patrí k najmajestátnejším stromom a môže sa dožiť až vyše 800 rokov. Je mohutného vzrastu, dorastá do výšky 40 až 45 metrov. Najrozšírenejší je v miernom až subtropickom pásme severnej pologule (hlavne v Severnej Amerike, vo východnej Ázii, menej pôvodných druhov je v Európe). Na väčšine územia Slovenska rastú hlavne *dub zimný* (*Quercus robur*), *dub letný* (*Quercus petraea*) a *dub cerový* (*Quercus cerris*).

V minulosti zohrával dub v živote našich predkov veľmi dôležitú úlohu. Úcta k stromom bola neoddeliteľnou súčasťou pohanského náboženstva nielen u starých Slovanov, jeho symbolika bola rovnako silne rozvinutá už u Keltov a Germánov. Bol národným stromom (neoficiálnym symbolom zeme), najuctievanejším stromom našich predkov až do roku 1848, keď bol na frankfurtskom sneme (prvom sneme zástupcov z členských štátov Nemeckého spolku) zvolený dub za symbol veľkonemectva. Ako odpor proti snahám o podrobenie slovanstva si za oficiálny národný symbol na Všeslovenskom zjazde v Prahe v júni 1848 zvolili zástupcovia všetkých slovenských národov za národný symbol lipu¹. Obyčajným ľudom však dub

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0019/20 Lexika slovenských terénnych názvov.

¹ Dostupné na <https://slovensko.denicek.eu/srelkaa-slovensko/slovania/symboly>.

naďalej imponoval svojou mohutnosťou, tvrdosťou dreva a využitím jeho kôry a listov v ľudovom liečiteľstve, a tak je pochopiteľné, že sa stal významným motivačným činiteľom aj pri vzniku mnohých terénnych názvov.

Pôvodom a pôvodným významom substantíva *dub* sa zaoberali viacerí etymológovia.

Podľa Ľubora Kráľika (s. 137) je substantívum *dub*, bot. *Quercus*, starobylé slovo, psl. **dǫbъ* nemá jednoznačný výklad. Interpretuje sa ako odvođenina (**dhum̥b-o-*) od ide. **dheubh-* „zahmlený, zatemnený“, pôvodným významom mohol byť „strom s tmavým jadrom“. Iný výklad vychádza z ide. **dheu-b-* „hlboký“, čo predpokladá významový vývin > „hlboké, nízko položené miesto“ > „údolie porastené lesom, les“; > „lesný dubový porast“ (dub patrí k najrozšírenejším stromom). Uvažovalo sa aj o zjednodušení pôvodného ***dǫbrъ* („dúbrava“), ktoré sa interpretuje aj ako **dombr-* > **dom-r-*, od ide. **dem-* „stavat“, išlo by teda o „strom majúci drevo používané na stavbu“.

Aj Václav Machek (s. 132) považoval substantívum *dub* za všeslovanské: „stsl. *dǫbъ*, pol. *dąb*, slc. hl. dl. ukr. r. sch. *dub*, sln. *dob*, b. *dāb*; č. r. ukr. tiež tríslo, r. *dubiť* trísliť; sch. *dubiti*. Psl. *dǫbъ*, poněvadž znamenalo i koželužské tríslo (jež se dělá z dubové kůry), možno spojití tak s germ. jménem jedle **tanwō* (jedle dává rovněž tríslo), a to tak, že Slované poznali od cizího (praeurospkého) národa tríslení, dokud ono cizí jméno trísle mělo ještě *d-*, Germáni takové slovo přenesli pak na jedli (něm. *Tanne* atd.), Slované na dub (při tom místo onoho cizího *-v-* položili jinou retnici *b*). Příbuzné je fin. *tammi* dub“.

Pôvod substantíva *dub* vysvetľuje aj Jiří Rejzek v Českom etymologickom slovníku (s. 160): „Všesl. – p. *dąb*, r. *dub*, s./ch. *dūb*, stsl. *dǫbъ*. Psl. **dǫbъ* není uspokojivě vysvětleno. Jde o psl. inovaci, asi z důvodů tabu (dub byl posvátný). Starší výklady spojují s angl. *timber* {stavební dříví, kmen, kláda}, sthn. *zimbar* {stavební dříví, budova, pokoj}, ř. *démō* {stavím} od ie. **demh₂-* tv. (srov. *dūm*). Nověji se různé motivace pro tabuovanou náhražku hledají v ie. **d^heu-b^h-* {tmavý}, **d^heu-b-* {hluboký} (srov. *doubrava*) či **d^hemb^h* {bit}. Ještě jinak, jako praeurospké, vykládají Ma² a HK²⁴“.

² Pod skratkami autor uvádza: Ma² – Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplnené vydání. Praha 1968; HK – Holub, J. – Kopečný, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952.

V starších slovníkoch nachádzame v slovníku Antona Bernoláka (s. 509) heslo *dub*, u, m. „quercus, us, f. die Eiche, Eichbaum: tölgy-fa“. Káľalov Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (s.119) uvádza heslo *dub* bt. „*dub*“ [skratka *bt* znamená „banskobytrický a turčiansky“, pozn. autorky].

V Historickom slovníku slovenského jazyka (1991, s. 321) sa nachádza heslo *dub* m. bot. s viacerými významami: 1. „strom z rodu *Quercus*“, najstarší doklad z Trebostova je z roku 1560 *dub stety; od duba na banye, gde chotar babylonsky* (Krupina 1692); *tlste duby wyrubane budu* (PH 1770). Z roku 1113 je z Nitrianskej župy (CDSI) doložený doklad na názov usadlosti *villa Debokan*, názov vodného toku *aqua Dumbo* v povodí Dudváhu a aj najstaršie doložené vlastné mená *Dubak* (Nemnice 1337) a *Gregorius dictus Dwb* (s. l. 1435).

V Slovníku slovenských nárečí (1994, s. 402) sú pri hesle *dub* m. významy: 1. csl. „lesný listnatý strom“ bot. „*dub (Quercus)*“: *A ten majster si háji vibrál na sudi pekného duba*. (Brestovany, o. Trnava); *I u naz rosna dubi*. (Dlhá Lúka, o. Bardejov) 2. csl. „dubové drevo“ 3. garb. „dubové trieslo“.

Najpodrobnejšie je skúmané substantívum spracované v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006, s. 805), kde po heslovom slove *dub* a gramatických údajoch *duba* pl. N *duby* m. nachádzame tri významy: 1. „listnatý strom mohutného vzrastu s tvrdým drevom a plodmi žaludmi, niektoré druhy sa pestujú ako úžitkové a okrasné dreviny; bot. *d. letný Quercus robur*, *d. zimný Quercus petraea*, *d. cerový Quercus cerris*, *d. červený Quercus rubra*; *d. korkový Quercus suber*“ 2. „dubové drevo, výrobok z neho“ 3. „(plastová) dyha farbou a štruktúrou podobná tomuto drevu“.

V kartotéke terénnych názvov v oddelení dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV sú spolu so štandardizovanými terénnymi názvami, ktoré má na svojej stránke uverejnené Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky³, zastúpené aj neštandardizované (ľudové) názvy, ktoré sa získali z dotazníkov, zo seminárnych, z diplomových a dizertačných prác, z kolektívnych terénnych výskumov, zo štúdií a z článkov rôznych časopisov a z ďalších zdrojov – spolu 278 názvov utvorených zo substantíva *dub* (pri výbere exemplifikácií sme sa usilovali rovnomerne zastúpiť všetky kraje).

³ Dostupné na <https://www.geoportal.sk/sk/udaje/udaje-zbgis/geograficke-nazvoslovie/>.

V rámci štruktúrnotypologického triedenia môžeme terénne názvy utvorené zo substantíva *dub* členiť na priame (jednočlenné a viacčlenné) a nepriame (predložkové a predikatívne) názvy.

Priame názvy pomenúvajú bezprostredne konkrétny objekt a ich základná podoba je v nominatíve. Priame jednočlenné nederivované názvy (nemajú odvodzovacie prípony alebo predpony so špecifickým príznakom miesta) sú všetky jednoslovné názvy apelatívneho pôvodu: *Dub* (Bánovce nad Bebravou)⁴, *Dub* (Brodzany, PE), *Dub* (Háj, TR), *Dub* (Smrečany, LM), *Dub* (Klenové, SV), *Dub* (Čížatice, KE). Na kartotečných lístkoch z Čížatic a z Hája je poznámka od respondenta, že pole dostalo názov podľa neďaleko stojaceho duba a v Smrečanoch sa lúka nachádza na mieste vyklčovaného dubového lesa. V materiáli sú zaznamenané aj názvy geografických objektov v množnom čísle, ktoré sa v onomastike nepovažuje za gramatickú kategóriu, ale chápe sa ako lexikálny prostriedok: *Duby* (Bánovce nad Bebravou), *Duby* (Bratislava-Rača), *Duby* (Bobrovník, LM), *Duby* (Ratkovská Suchá, RS), *Duby* (Uloža, LE), *Duby* (Košice-Poľov, KE).

Viacčlenné, zložené názvy, charakterizuje syntaktický determinatívny vzťah a môžu byť jednoslovné alebo viacslovné, zložené z dvoch alebo viacerých plnovýznamových slov.

V kartotéke máme dvakrát doložený jednoslovný dvojčlenný terénny názov *Vrchdub* (Rakša, ZA), ktorý vznikol spojením substantív *vrch* a *dub*. Podľa ľudového výkladu, zaznamenaného na kartotečnom lístku, pomenovanie motivoval hustý dubový porast, ktorý rástol na kopci. Rovnako mohol byť motivovaný aj vznik názvu výškovej kóty *Vrchduby* v obci Ratkovská Zdychava, ktorá bola v roku 1960 pričlenená k obci Rovné (RS).

Dvojčlenných nederivovaných determinatívnych názvov so zhodou, ktoré sú tvorené zhodným vlastnostným alebo privlastňovacím adjektívom a substantívom *dub*, *duby*, je medzi zaznamenanými terénnymi názvami pomerne veľa. Atribúty môžu byť motivované proprietami: *Filov dub* (Topoľčianky, ZM), *Jesenského duby* (Čachtice, MN). V Trenčianskych Stankovciach (TN) označuje názov *Hájkov dub* lúku. Názov podľa *Hájkov dub* je zaznamenaný z lokalít Malé Hoste (BN) a Zlatníky (BN) a môžeme predpokladať, že označuje jedno pole ležiace v katastri týchto susediacich

⁴ V zátvorke sa uvádzajú názvy obcí a skratky okresov, v ktorých sa daný terénny názov nachádza. Skratky okresov sú dostupné na <https://lstn.juls.savba.sk/minfo/skratky-okresy>.

obcí. Adjektívom apelatívneho pôvodu *babie* je pomenovaný les *Babie duby* (Rovné, RS). Názov *Babie duby* má aj výšková kóta v Ratkovej (RA) a vrch v susednej obci Ploské (RA).

Terénne názvy mohli byť motivované aj zvieratami, ktoré sa pásli alebo sa občas objavovali na miestach, kde rástol dub: les *Líščie duby* (Radošina, TO); lúka a pole *Baraní dub* (Priechod, BB) – podľa ľudového výkladu bol názov lúky a poľa motivovaný skutočnosťou, že okolo duba na okraji poľa zatvárali barany z blízkeho salaša; les a pasienok *Vlčí dub* (Žibritov, KA; Žiar nad Hronom, ZH). V publikácii Turistický sprievodca (1966, s. 262) sa uvádza, že les v Žibritove (KA) dostal názov podľa stromu nazvaného *Vlčí dub*, ktorý bol druhý z najstatnejších dubov v Štiavnickom pohorí (dnes Štiavnické vrchy, pozn. autorky) a nachádza sa na bočnej lesnej ceste na rovinke pod zostupom do Rázdelskej doliny. Omnoho viac názvov má atribúty motivované adjektívami vyjadrujúcimi a) veľkosť: *Hrubý dub* (Lučenec), *Široké duby* (Nitrianska Streda, TO), *Vysoký dub* (Dlhá nad Oravou, DK; Jasov, KE), *Veľký dub* (*Veliki dup*)⁵ (Pusté Sady, GA); b) vek: *Starý dub* (*Stari dup*) (Zamarovce, TN; Magnezitovce, RA), *Staré duby* (*Starie dupi*) (Jelšava, RA); c) farbu: *Čierny dub* (*Čarni dup*) (Petrovce, SO), *Zelený dub* (Poša, VT); d) výsledok dejov: *Pálený dub* (*Pálení dup*) (Nižný Hrabovec, VT), *Riedke duby* (Veľké Uherce, PE), *Suchý dub* (Baška, KE; Trenčín); e) hodnotenie: *Krásny dub* (Horná Súča, TN), *Strašný dub* (Šuľa, VK). Názov lúky *Krásny dub* v Hornej Súči mohol byť motivovaný názvom osady a časti obce Horná Súča s rovnakým názvom. Sem môžeme zaradiť aj trojčlenný determinatívny názov *Predný Krásny dub* (Horná Súča, TN).

Okrem adjektíva môže byť dvojslovný terénny názov tvorený aj spojením číslovky a substantíva *dub*. Až 14 rôznych objektov po celom Slovensku nesie názov *Tri duby* (napr. Pezinok, PK; Lipovany, LC; Mučín, LC), *Tri duby* (*Tri dupi*) (Parchovany, TV; Poniky, BB; Sielnica, ZV). Podľa ľudového výkladu bol názov *Tri duby* v Sielnici motivovaný názvom najdôležitejšieho povstaleckého letiska *Tri Duby* počas Slovenského národného povstania (dnešný názov letiska je *Sliac*). Názov letiska však skôr vznikol podľa pôvodného názvu lúky *Tri duby*. V Dolňanoch (PK) sa nachádza les s názvom *Deväť dubov*.

⁵ V zátvorke sa uvádza nárečový tvar doložený v kartotéke.

Najpočetnejšia je samostatná, obsahovo aj typologicky odlišná skupina nepriamych terénnych názvov s predložkou, ktoré sa vo väčšom počte vyskytujú hlavne ako názvy hospodárskych a hospodársky využívaných objektov (lúk, pasienkov, polí, lesov a pod.).

Nepriame názvy pomenúvajú objekt prostredníctvom iného vlastným menom pomenovaného alebo názvom nepomenovaného objektu alebo podľa nejakej okolnosti, súvisiacej s jeho vznikom. Najčastejšie ide o priestorový vzťah vyjadrený predložkou. Predložkové názvy vyjadrujú lokalizačný príznak miesta, teda objekt sa pomenúva nepriamo. Tieto názvy vznikli z predložkových konštrukcií okolnostného (príslovkového) určenia miesta alebo elipsou určovaného člena z prívlastkových konštrukcií (Majtán, 1974, s. 146).

Predložkový názov môže obsahovať substantívum *dub*, ako je to pri priamych názvoch, pričom objekt je pomenovaný vzhľadom na polohu ku konkrétnemu jednému dubu alebo k viacerým dubom, dubovému porastu, napr.: *Do duba* (Lúčka, SB; Staré Hory, BB), *Do duba* (Sielnica, ZV), *K dubu* (Široké, PO), *Ku dubu* (Muránska Dlhá Lúka, RV), *Ku dubu* (Vyšná Hutka, KE), *Kolo dubov* (Vinné, MI), *Medzi dubmi* (Fintice, PO), *Medzi dubmi* (*Medzi duby*) (Abramová, ZA), *Nad dubom* (Šípkové, PN; Vyšná Olšava, SP), *Nad dubmi* (Smolenice, TT), *Na dube* (Olešná, CA; Domaňovce, LE), *Na duby* (Vieska, VK; Jovsa, MI), *Niže duba* (Okružná, PO), *Od duba* (Veľký Šariš, PO), *Okolo duba* (Diaková, MT), *Pod dubom* (Stará Turá, NM; Držkovce, RA; Varhaňovce, PO), *Pod Dubom* (Sabinov, SB; Mošovce, TR), *Pod dubom* (*Pot dup*) (Martin, MT; Švábovce, PT), *Pod dubmi* (Drienčany, RS; Rokytov, BJ), *Pod dubmi* (*Pod dubami*) (Kremnica, ZH; Uzovské Pekľany, SB), *Pod dubmi* (*Pod dubama*) (Chynorany, PE), *Poza duby* (Ižipovce, LM), *Pred dubom* (Vyškovce, SP), *Pri dube* (Maňa, NZ; Uhorské, PT; Kráľovce, KE), *Pri Dube* (Veľké Držkovce, BN; Selce, BB), *Proti dubu* (Báb, NR), *U duba* (Gbely, SI; Abramová, TR; Malá Domaša, VT), *U dubu* (Pružina, PB; Sebedín-Bečov, BB), *U dubov* (Slizké, RS; Moravský Svätý Ján, SE), *U dubov* (*U dubú*) (Borský Mikuláš, SE), *Za dubom* (Sklabiňa, MT; Lastomír, MI), *Za dubmi* (Ratková, RA; Mrázovce, SP), *Za dubmi* (*Za dubami*) (Ižipovce, LM; Svidník, SK). Typ predložkovej konštrukcie, ktorý je tvorený predložkou a substantívom, považuje M. Majtán (1971, s. 45) za predložkový názov v pravom zmysle slova. Substantívum

dub v predložkovom názve môže byť rozvité zhodným alebo aj nezhodným prívlastkom, napr. *Na suchom dube* (*Na suchém dube*) (Trenčín), *Na zadný dub* (Švábovce, PP), *Pod Markovie dubom* (Rudno nad Hronom, ZC), *Pod riedke duby* (*Pot ritki dubi*) (Čečehov, MI), *Pod starým dubom* (Nováky, PD), *Pod Tri duby* (*Pot Tri dubi*) (Malé Kršteňany, PE), *Pod veľkým dubom* (Mašková, LC), *Pri hrubých duboch* (Dargov, TV), *Pri konskom dube* (Veľký Klíž, PE), *Pri Plátieho dube* (Kálnica, NM), *Pri Salaganiho dube* (Dargov, TV), *Pri troch duboch* (Bukovec, MY), *Pri Vlčom dube* (Žibritov, KA), *U baranieho duba* (*U Baraňiho duba*) (Priečod, BB), *U štyroch dubov* (*U štirech dubú*) (Lozorno, MA), *U troch dubov* (*U troch dubú*) (Senica, SE; Bratislava-Rača), *Za Krásnym dubom* (Horná Súča, TN).

Viacčlenné názvy bez zhody, v ktorých určujúcim členom je predložková konštrukcia v postpozícii, sú zväčša tvorené konštrukciou meno + predložka + meno (Majtán, 1996, s. 26), pričom substantívum *dub* môže byť v obidvoch menných pozíciách: *Borovištia u duba* (*Borovišča u duba*) (Unín, SI), *Dub pod hradskou* (Bánovce nad Bebravou), *Dub za kanálom* (Bánovce nad Bebravou), *Novina pri dube* (Veľké Leváre, MA). Aj v tomto type názvov môže byť slovo *dub* rozvité ešte ďalším zhodným prívlastkom, napr. *Krásny dub za javorom*, *Krásny dub nad Múkom* (Horná Súča, TN), *Lúky pri masnom dube* (Pečenice, LV; Radošina, TO).

Terénny názov poľa *U dubu a za lipiny* (Veľká Čausa, PD) bol vyexcerpovaný pravdepodobne z diplomovej práce a len veľmi ťažko dnes môžeme overiť, či sa v takomto tvare skutočne používal. Je zložený z dvoch predložkových členov spojených spojkou *a*. Názov mohol vzniknúť z dvoch rôznych názvov jedného objektu, ktoré sa chybné zapísali so spojkou namiesto toho, aby sa oddelili čiarkou (bližšie Valentová, 2018, s.101), alebo sa respondent usiloval lepšie a presnejšie opísať polohu objektu a tak to aj zaznamenal. Z obce Veľká Čausa (PD) máme doložený aj názov poľa *Pri dube* s poznámkou, že „pri obci sa nachádza veľký starý dub“. Preto považujeme za vhodnejšie tento názov rozdeliť a chápať ho ako dva samostatné predložkové názvy *U dubu* (spis. *Pri dube*) a *Za lipami* (porov. tamže, s.104) .

V rámci jednej lokality sa môžeme stretnúť aj s výskytom viacerých terénnych názvov utvorených zo substantíva *dub*, *duby*. Sú to lokality, v ktorých nové názvy mohli byť motivované už existujúcim pomenovaním alebo vzhľadom na polohu k takto pomenovaným objektom. V Bánovciach nad

Bebravou je pole *Dub*, les a pole *Duby* a polia *Dub za kanálom*, *Dub pod hradskou* a *Dub pod starým hájom*. V Hornej Súči (TN) je lúka *Za Krásnym dubom*, lúka a pasienok *Krásny dub*, lúka, pasienok a pole *Predný Krásny dub*, *Krásny dub nad Múkom*, *Krásny dub za javorom*. V Hornej Súči je časť obce aj osada *Krásny Dub*, čo je štandardizovaný názov sídelného objektu, ktorý mohol motivovať vznik nových terénnych názvov. Pravdepodobnejšie však je, že všetky objekty boli motivované štandardizovaným názvom lúky a pasienka *Krásny dub*.

Charakteristickým morfológickým príznakom predložkových názvov je možnosť tvoriť iba tri podoby (porov. Majtán, 1974, s. 147). Základná je podoba so statickým významom, pri ktorom predložkový názov presne lokalizuje daný objekt (*Nad dubom*, *Pod dubmi*, *Pri dube*, *Proti dubu*, *Za dubmi*). Druhé dve podoby s dynamickým významom označujú smerovanie k objektu alebo od neho a sú iba fakultatívne (*K dubu*, *Na zadný dub*, *Od duba*, *Proti dubu*). V zásade sa však ako názvy využívajú predložkové názvy so statickým významom. Názov poľa *Medzi duby* môže byť predložkový názov v akuzatívnej pluráli s dynamickým významom, ale môže ísť aj o nárečovú podobu predložkového názvu so statickým významom v inštrumentáli pluráli, v ktorom sa zachoval starý tvar *o-kmeňových substantív mužského rodu s gramatickou koncovkou *-y*. V terénnych názvoch sa zachovali špecifické archaické gramatické javy, akými sú napr. aj tvary inštrumentálu pluráli *Nad nivý*, *Za Patočiny*, *Nad Kukučký*, *Pod Hlinky*, *Pod Kopaničky* (Majtán, 1996, s. 71).

Predložkové názvy s predložkou *u* by sa v terénnych názvoch mali podľa zásad spisovnej slovenčiny používať iba v spojení s osobou, a tak by sa v spojení s neživotným objektom mali upraviť na názov s predložkou *pri* (Valentová, 2018, s. 88). Preto sa aj v spisovnej podobe štandardizujú s predložkou *pri*. Pri úprave zaznamenaných názvov s predložkou *u* na názvy s predložkou *pri* by sa však predložka *u* vytratila a nebolo by možné skúmať jej využitie v terénnych názvoch a ani jej areálové rozloženie. V materiáli sa nachádzajú štandardizované i ľudové názvy s predložkou *pri* a popri nich aj ich komunikačné varianty s predložkou *u* pomenúvajúce ten istý objekt, napr. pole v Brodzanoch (PE) so štandardizovaným názvom *Pri dube* a ľudovým *U duba*, v Šaštíne-Strážach (SE) les a pole *Pri dube* má variant *U duba*; vo Vysokej pri Morave (MA) je les *Pri dube* s variantom *U duba*; v Háji (PR) je les *Pri dube* a pole nazývajú *U duba*.

V rámci areálového výskumu sa pri názvoch utvorených zo substantíva *dub* stretávame aj s homonymiou názvov – teda s výskytom rovnakých terénnych názvov v rôznych lokalitách. Najviac bolo dvojčlenných predložkových názvov *Pri dube* (51), *U duba* (31), *Pod dubom* (31), *Pod dubmi* (14). Jednoslovné názvy *Dub* (12), *Duby* (10) a viacčlenné *Tri duby* (14) a *Hájkov dub* (2). V rámci mikroregiónu sa homonymia názvov nevyskytuje, lebo by prekážala pri jednoznačnej identifikácii objektu (pozri Majtán, 1996, s. 20).

Pri práci s materiálom z kartotéky terénnych názvov sa často objaví problém, ako písať veľké písmená pri viacčlenných názvoch. Problematikou písania veľkých písmen vo viacšlovných vlastných menách sa zaoberajú napr. Pravidlá slovenského pravopisu (2013, s. 59 – 64) a zásady úprav písania veľkých písmen v terénnych názvoch sú uvedené v Smernici na štandardizáciu geografických názvov (Valentová, 2018, s. 88 – 90). V praxi však nie vždy je možné tieto pravidlá uplatniť a dodržiavať, lebo bez poznania mimojazykovej situácie sa len málokedy dá určiť, či je názov odvodený od vlastného mena objektu (ktorý sa už dnes v danej lokalite nemusí nachádzať) alebo od substantíva, napr. v názve lesa *Pri dube* (Háj, TR) by mohlo byť v názve slovo *Dub* s veľkým začiatočným písmenom, keďže sa v tej istej lokalite nachádza aj pole s názvom *Dub*, podľa ktorého mohol byť les pomenovaný. Malé začiatočné písmeno v tomto slove by naznačovalo, že sa v blízkosti lesa nachádzal *dub* a les bol pomenovaný vzhľadom na polohu k tomuto stromu. V niektorých prípadoch nám informácie poskytnuté respondentmi pomôžu tento problém vyriešiť. Zaujímavá je už spomenutá motivácia názvu lesa a pasienka *Vlčí dub*, *Pri Vlčom dube* (Žibritov, BB), podľa Turistického sprievodcu (1966, s. 262) je Vlčí dub „druhý z najstatnejších dubov v Štiavnickom pohorí“. V tomto prípade *Vlčí dub* je vlastné meno konkrétneho stromu (porov. napr. *Lipa kráľa Mateja*), teda to nie je apelatívne označenie druhu stromu. Problematika písania veľkých písmen v zemepisných názvoch, ktorá je ešte markantnejšia pri písaní predložkových názvov, nie je dodnes uspokojivo vyriešená.

V terénnych názvoch utvorených z apelatíva *dub* sú najfrekvencovanejšie predložky *pri* (57) a *pod* (51), ktorými sa pomerne presne lokalizuje určovaný objekt. Predložky *k*, *kolo*, *niže*, *od*, *okolo*, *poza* a *proti* sa v skúmaných terénnych názvoch v spojení so slovom *dub* vyskytujú len ojedinele, zväčša každá iba raz.

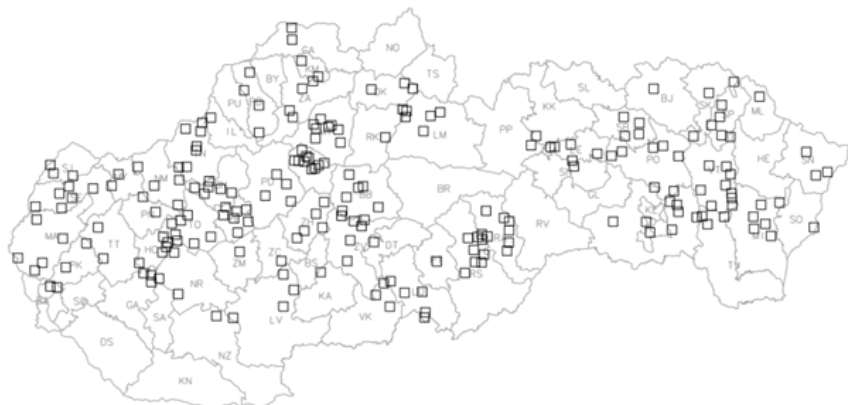
Terénne, najmä chotárne názvy majú zo všetkých vlastných mien najbližšie k apelatívnej slovnej zásobe a ich prvoradou úlohou bolo a je pomôcť človeku pri každodennej orientácii v konkrétnej lokalite. Uvedené terénne názvy tvorili aktívnu súčasť jazyka našich predkov a sú v nich zachované informácie o ich slovnej zásobe a špecifických slovtvorných postupoch. Vzhľadom na skutočnosť, že človek veľmi aktívne zasahoval do vegetácie, vyrúbaval lesy a vysádzal nové, nezriedka odlišné porasty, časom sa strácal aj pôvodný motivačný objekt. Tým sa aj pôvodný apelatívny lexikálny význam, dôležitý ako zdroj motivácie, stával irelevantným a relevantným sa stáva onymický význam vlastného mena. Terénne názvy sú dnes aj bohatým zdrojom informácií a cenných údajov pre botanikov a geografov, potrebných na rekonštrukciu pôvodného rastlinného spoločenstva na území Slovenska, a to hlavne na miestach ovplyvnených činnosťou človeka (Plesník, s.180). Každý, kto sa zaujíma o jazyk, v nich neraz nájde slová už dávno zabudnuté či významy špecificky slovenských slov, ktoré sú typické iba pre slovenčinu, napr. význam substantíva *báň* „rúbanisko“ okrem strednej slovenčiny nepozná žiadny iný slovanský jazyk (Lalíková, s. 344), a terénne názvy s predložkami (predložka *u*), ktoré by sa po štandardizácii názvu stratili.

Tatiana Lalíková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava

Výskyt terénnych názvov utvorených zo substantíva *dub* na Google mape



Výskyt terénnych názvov utvorených zo substantíva *dub* na mape s vyznačením okresov a skratiek okresov



LITERATÚRA

BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenski Česko-Laťansko-Ňemecko-Uherski. Tomus 1. A – J. Budae: Typis et Submitibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825. 848 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 1. A – J. Red. M. Majtán et al. Bratislava: Veda 1991. 536 s. ISBN 80-224-0228-1.

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: Slovenská Grafia 1923. 1012 s. + 104 s.

KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

LALIKOVÁ, Tatiana: Slová *bán*, *baň* v slovenských terénnych názvoch. In: Kultúra slova, 2019, roč. 53, č. 6, s. 342 – 352.

MAJTÁN, Milan: Z problematiky predložkových zemepisných názvov. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. 22, č. 1, s. 41 – 48.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s. ISBN 80-224-0480-2.

MAJTÁN, Milan: Dva typy predložkových zemepisných názvov. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 3, s. 146 – 149.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1968. 868 s.

PLESNÍK, Pavol: Pôvodnosť drevín z hľadiska chotárných názvov na Záhorskej nížine. In: 4. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1973, s. 179 – 189 (s mapou).

Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s. ISBN 978-80-224-1331-2.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 73 ISBN 978-80-7335-393-3 824 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4. Dostupné na slovník.juls.savba.sk.

Smernica na štandardizáciu geografických názvov. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2015. 26 s. ISBN 978-80-89831-00-5. Dostupná na <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/smernica-sgn.pdf>.

SVOBODA, Jan a kol.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1, s. 1 – 280.

Turistický sprievodca ČSSR. Zv. 49. Majerský, Eugen: Štiavnické pohorie. 1. vyd. Bratislava: Šport 1966. 278 s. + 1 mapa.

VALENTOVÁ, Iveta: Anojkonymum alebo terénny názov? In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 1, s. 31 – 34.

VALENTOVÁ, Iveta: Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania). Bratislava: Slovak Academic Press, 2018. 220 s. ISBN 978-80-89607-69-3.

ROZLIČNOSTI

Kajúcnik, kajúcnička – nový význam slova

Pod vplyvom súčasných spoločenských udalostí, akými sú trestné stíhania a medializované početné, v rýchlom slede po sebe prebiehajúce zásahy Národnej kriminálnej agentúry a zatýkanie vysokých predstaviteľov policajnej a súdnej moci, môžeme v slovenských tlačených, internetových a audiovizuálnych médiách sledovať vysokú frekvenciu výrazu *kajúcnik*, menej aj jeho prechýlenej ženskej podoby *kajúcnička*. Týmito slovami sa označujú obvinený alebo obvinená, ktorí (zvyčajne v kolúznei väzbe) začnú spolupracovať s vyšetrojúcimi orgánmi v tom zmysle, že sa sami čiastočne alebo celkom priznávajú k trestnému činu a vypovedajú o jeho priebehu a o osobách, ktoré sa na ňom spolupodieľali. Táto spolupráca prináša obvineným isté výhody – prepustenie na slobodu a ďalšie vyšetrovanie na slobode, nadobudnutie pozície svedka alebo dokonca korunného svedka, v prípade dokázania viny a odsúdenia zníženie trestnej sadzby a pod. Niet divu, že práve z tohto dôvodu sú tieto osoby spoločensky hodnotené rôznorodo, ambivalentne – pozitívne ako tí, ktorí si vinu priznávajú a chcú prispieť k odhaleniu trestných činov a sami sa očistiť, i negatívne ako zradcovia a udavači, ktorí v snahe zachrániť si vlastnú kožu udávajú iných. V rôznych diskusných fórach sa riešia v súvislosti s kajúcnikmi a ich akceptovaním a „odpúšťaním“ viny morálne dilemy.

Výrazy *kajúcnik*, *kajúcnička* samy osebe nie sú v slovenčine neznáme, no tento kriminalistický a publicistický význam slovníky nateraz nezachytávajú. Zachytené sú len staré existenciálne a náboženské významy odvodené od slovesa *kajať sa* a súvisiace s opisnou slovesno-mennou konštrukciou *činiť pokánie*, t. j. priznať si vinu, vyznať sa verejne, pred niekým, často pred kňazom z nedobrych skutkov s úmyslom ďalej tak nekonať. V nábo-

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

ženskom zmysle súvisia slová obyčajne s aktom spovede, *kajúcnik* je ten, kto prejavuje ľútosť nad svojimi skutkami, rovnako ako *kajúcnička*, pri tom pri ženskej podobe výrazu v náboženskom i nenáboženskom zmysle dlho (a vlastne dosiaľ) je slovníkovo zachytená iba podoba *kajúcnica* (pozri Pravidlá slovenského pravopisu, 2013; Slovník súčasného slovenského jazyka, 2011; Slovník slovenského jazyka I., 1959). Vzhľadom na oporu lexikografie o korpusové výskyty je to prirodzené, pretože do r. 2002 možno v Slovenskom národnom korpuse¹ dohľadať iba tri výskyty podoby *kajúcnička* a od r. 2002 dosiaľ je ich len 12, aj to väčšina z jedného zdroja. Dnes však možno vnímať podobu *kajúcnica* skôr knižne (doklady sú poväčšine z náboženskej literatúry). Prechýlenú podobu tvorenú príponou *-ička* – *kajúcnička* hodnotíme ako stylisticky neutrálnu – aj vzhľadom na silnú paradigmu dvojíc podstatných mien mužského a ženského rodu tvorených od slovného základu príponami *-ik/-ík* – *-ička/-ička*: *vrátnik* – *vrátnička*, *pokladník* – *pokladníčka*, *rehoľník* – *rehoľníčka* a pod.

Hoci sa nám javí, že výrazy *kajúcnik*, *kajúcnička* sú u nás „horúce“ neologizmy v zmysle významovej neologizácie, význam výrazov, na ktorý sa zameriavame, nie je v slovenčine celkom nový. Dostával sa k nám najmä v prekladovej talianskej beletrii a beletrizovanej publicistike z prostredia mafie a boja s mafiou. Táto literatúra je medzi korpusovými zdrojmi slabo zastúpená, preto ani v korpuse doklady na nami opisovaný význam nateraz nenachádzame. Ale napr. v r. 2011 vyšla vo vydavateľstve Kalligram v preklade Moniky Šustekovej kniha *Pokrvní bratia*, v ktorej autori – známy taliansky prokurátor a esejista Nicolo Gratteri a univerzitný profesor a konzultant orgánov vyšetrojúcich trestnú činnosť Antonio Nicaso – odhaľujú a opisujú štruktúru, organizáciu a činnosť kalábrijskej mafie 'ndrangheta. Prílohou knihy je aj rukopis kódexu (regúl, iniciačného ceremonálu a iných aktov) mafie, nájdený v r. 1987 v úkryte hľadaného zločinca Giuseppeho Chilú. V tomto kódexe badať inšpiráciu z dokumentov podobného typu rôznych náboženských, cechových, šľachtických a pod. tajných spolkov. „Ak sa niekto rozhodne spolupracovať s justíciou, stáva sa z neho tzv. pentito, teda kajúcnik. Kajať sa znamená zradiť svojich príbuzných, čo so sebou

¹ V korpuse Omnia Slovaca III Maior (18.01), ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚEŠ SAV.

prináša oveľa ťaživejšie morálne a psychické problémy ako len strach z odplaty a krvnej pomsty,“ píše autori o rozporenej kajúcnika v spomínanej knihe na s. 14.

Okrem prekladovej literatúry sme výraz *kajúcnik* v tomto význame mohli zachytiť aj v reči postáv vo filmových a v televíznych dielach s tematikou talianskej či inej mafie už od 80. rokov 20. storočia (opierame sa tu o vlastnú pamäť, teda je možné, že i skôr).

Možno predpokladať, že tento novší význam bol do slovenčiny vnesený práve z taliančiny, v ktorej výraz *pentito* znamená „kajúcnik“ a sloveso *pentire* má význam „kajať sa“ so základným významom rovnakým ako v slovenčine – priznať vinu, hriech. Talianske mužské podstatné meno *pentito* a ženská podoba *pentita* s významom kriminálneho kajúcnika, kajúcničky (z prostredia terorizmu, mafie a pod.) sú dobre spracované v talianskej online kultúrnej encyklopédii *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti* známej aj v skrátenej podobe podľa mena jej zakladateľa Treccani (<https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/pentito/>). Výraz *pentito* zachytávajú aj anglické slovníky, ide teda o medzinárodné slovo (pozri napr. cambridgeský online slovník <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/italian-english/pentito>).

V slovenskom prostredí sú výrazy *kajúcnik*, *kajúcnička* dnes prítomné v publicistike, ako spomíname na začiatku článku, ale môžeme ich nájsť aj v judikátoch – tie, pravda, časovo nevieme určiť, keďže bližšie údaje o činoch, obvinených, súdnych konaniach a rozsudkoch sú v dostupných zdrojoch anonymizované. Na ilustráciu preto vyberáme aspoň pár príkladov z webovej stránky Najvyššieho súdu Slovenskej republiky (<https://www.judikaty.info/sk/search/?q=kaj%C3%BAcnik&db=nssr&sort=dateasc>):

Domáhal sa ňou [sťažnosťou], aby najvyšší súd napadnuté uznesenie zrušil z dôvodu, že je nevinný a usvedčujú ho len svedkovia – kajúcnici, ktorí sa týmto konaním snažia vyvinúť z trestnej činnosti, ktorú sami páchali a ktorá je oveľa vyššieho stupňa spoločenskej nebezpečnosti.

Prokurátor ďalej uviedol, že svedkovia V. M. a J. H. sú tzv. „spolupracujúci páchatelia“ označovaní niekedy v literatúre pojmom „kajúcnici“. – V záverečnej časti odôvodnenia sťažnosti obvinený poukázal na obsah výpovede svedka – tzv. kajúcnika M. K., ktorá sa v podstatných častiach odchyľuje od výpovede napr. svedka J. B. a súd neprihliadol ani na zmeny.

Štylisticky teda možno radiť obidva výrazy *kajúcnik*, *kajúcnička* ako k publicizmom, tak aj ku kriminalistickým a právnym profesionalizmom, teda nie k zaužívaným termínom, keďže sa zvyčajne dávajú do úvodzoviek alebo sa uvádzajú s označením *tzv.*

V tejto súvislosti možno ešte poukázať na zaujímavosť, že na rozdiel od základného významu podstatného mena *kajúcnik* odvodeného od slovesa *kajať sa* v tomto novšom význame sa sloveso na označenie aktu – deja priznania či spolupráce – nevyužíva. Azda iba štylisticky príznakovo – v expresívnom zmysle. Rozhodnutie vedúce k spolupráci kajúcnika s políciou, s orgánmi činnými v trestnom konaní a prebiehajúce spolupracovanie sa označujú skôr opisne – *začať spolupracovať*, *spolupracovať*, *rozhodnúť sa spolupracovať*.

V citovaných judikátoch Najvyššieho súdu sme však zachytili prídavné meno *kajúcnny* v spojení *kajúcnny svedok*.

Ingrid Hrubaničová
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava

Oxymeter alebo oximeter?

Aktuálne problémy z jazykovej praxe sú – dalo by sa povedať – nevyčerpatelným zdrojom námetov na skúmanie súčasného jazyka. Inšpiratívna bola pre nás aj otázka, ktorú sme nedávno dostali do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV: „Ktorý z výrazov *oxymeter/oximeter* je pravopisne správny? Po dlhom vyhľadávaní na weboch som dospel k záveru, že správne sú oba výrazy, ale zrejme sa mýlim.“

Otázka pisateľa je oprávnená. V jazykovej praxi skutočne zaznamenávame s pomerne porovnateľnou frekvenciou obe pravopisné podoby uvedeného podstatného mena. Na internete sú frekventované najmä v poslednom čase v rozličných reklamách, napr. *Ponúkame kvalitné oxymetre na prst do domácností, pre lekárov do nemocníc. – V čase pandémie by mal patriť pulz-*

Článok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0133/20 Slovenský pravopis a jeho pravidiel v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe.

ný oxymeter do výbavy každej domácnosti. – Ako funguje pulzný oxymeter? – Oximeter meria nasýtenosť hemoglobínu kyslíkom. – Pulzný oximeter je vhodný najmä pre rizikových pacientov, napr. osoby s ochorením srdca. – Malý, ľahký, prenosný oximeter na jednoduché a úplne bezbolestné meranie nasýtenia hemoglobínu kyslíkom (SpO2) a tepovej frekvencie (pulzu).

V korpuse textov Omnia Slovaca III Maior (18.01)¹ registrujeme 246 výskytov podoby *oxymeter*, 250 výskytov podoby *oximeter*. To by nasvedčovalo, že náš pisateľ má pravdu. Ak však nazrieme do lexikografických diel, zistíme, že to tak nie je. Už v staršom Slovníku slovenského jazyka (II. zv., 1960) nájdeme pravopisnú podobu *oxymeter* ako technický termín s významom „prístroj na skúšanie čistoty kyslíka v záchranných dýchacích prístrojoch“. V Slovníku cudzích slov (2005) sa uvádza takisto podoba *oxymeter* ako lekársky termín s významom „prístroj na zisťovanie obsahu kyslíka v krvi“. Podrobnejší výklad však poskytujú autori Veľkého slovníka cudzích slov (2008, ďalej VSCS), a to tri významy: 1. lek. prístroj na stanovenie saturácie kyslíka v krvi nepriamou cestou (pomocou snímača na ušnici), 2. lek. prístroj merajúci na polarografickom princípe napätie kyslíka v rozličných tkanivách kozmonautov a 3. tech. prístroj na skúšanie čistoty kyslíka v záchranných dýchacích prístrojoch.

Je zrejmé, že pri oxymetroch, ktoré sa v čase pandémie koronavírusu môžu uplatniť aj na domácu diagnostiku, ide o prvý z uvedených významov, i keď v súčasnosti sa ponúkajú pulzné oxymetre, ktoré nasýtenie hemoglobínu kyslíkom a pulzovú frekvenciu merajú po nasadení na prst.

Prečo teda v slovenčine píšeme podstatné meno *oxymeter* s ypsilonom? Súvisí to s prvou časťou zložených slov *oxy-*. Podľa Stručného etymologického slovníka slovenčiny (2015) má pôvod v gréckom prídavnom mene *oxys* s významami „ostrý, prenikavý; páľčivý, trpký, kyslý a i.“, ktoré ako prvá časť zložených výrazov (kompozít) podľa zákonitostí gréckej slovo tvorby vystupuje v tzv. kompozičnej forme *oxy-* (t. j. bez koncovky *-s*, ktorú má v mužskom rode). Časťou *oxy-* sa v slovenčine vyjadrujú dva významy: 1. kyslosť, vzťah ku kyslíku, 2. ostrý, ostrosť, citlivý, neobyčajný (porov. VSCS). Prvý význam sa uplatňuje pri slovách ako *oxyfília* (biol. schopnosť

¹ Korpus Omnia Slovaca III Maior (18.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 6.1) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚEŠ SAV.

prijímať kyslé farbivá, farbitel'nosť kyslými farbivami), *oxygén* (chem. kyslík), *oxygénátor* (lek. prístroj na okysličovanie krvi pri operácii, umelý pľúca), a teda aj *oxymeter*. Druhý význam časti *oxy-* nachádzame v slovách ako *oxyestéza* (lek. zvýšená citlivosť), *oxyfónia* (lek. ostrý zvuk hlasu ako dôsledok poruchy hlasiviek) a pod.

Dôvodom, prečo je v slovenských textoch taký vysoký výskyt nesprávnej pravopisnej podoby *oximeter*, môže byť to, že názov prístroja sa mechanicky preberá z cudzích jazykov, v ktorých má pravopisnú podobu s mäkkým *i* (a táto podoba často zostáva aj na balení výrobku alebo sa priamo uvádza na prístroji). Napríklad v španielčine *oxímetro* či taliančine *pulsiossimetro* ide o jediný možný zápis, keďže taliansky pravopis nepozná písmeno *y* a v španielčine sa ním označuje spoluhláska [j], nie však samohláska [i] (porov. *playa* [plaja] „pláž“ či priezvisko *Goya*; výnimkou je len zlučovacia spojka *y* [i] „a, aj“). Pokiaľ ide o angličtinu, v ktorej pravopise sa používajú obidve písmená (t. j. *i* aj *y*), uvedené podstatné meno má skutočne formu *oximeter*, ale súvisiace prídavné meno s významom „oxymetrický“ sa môže písať v podobe *oximetric* aj *oxymetric* (porov. informácie v internetovom oxfordskom slovníku na stránke Lexico.com [cit. 7. apríla 2021])².

V iných jazykoch sa názov prístroja píše tak ako v slovenčine s ypsilonom, napr. v poľštine *pulsoksymetr*, vo francúzštine *oxymètre*, v češtine *oxymetr*, v holandčine *pulsoxymeter* alebo v nemčine *Pulsoxymeter*.

Slovenskému používateľovi jazyka sa však naskytá ešte jedna otázka, prečo sa na rozdiel od slova *oxymeter* píše v slove *oxid* mäkké *i*, keď súvislosť s kyslíkom je zrejmá. Odpoveď na ňu nájdeme v príspevku I. Masára (1971) o pravopise pomenovania *oxid*. Konštatuje v ňom, že spojením slovotvorného základu zakončeného na ypsilon s odvodzovacou príponou začínajúcou sa na mäkké *i* vzniká nové slovo, ktorého pravopis závisí od podoby prípony, a nie od základu, to znamená, že sa už píše s mäkkým *i*, napr. *Vichy* (písané s ypsilonom) plus *-izmus* = *vichizmus*, *Horthy* – *hortizmus* a pod. Teda aj pravopis podstatného mena *oxid* s mäkkým *i* odôvodňuje použitím systémovej prípony *-id* pri odvodzovaní názvov chemických zlúčenín, napr. *kalcid*, *karbid*, *sulfid* atď. Okrem slova *oxid* sa s mäkkým *i* píše aj odvodeniny *oxidovať*, *oxidácia*, *oxidant*, *hydroxid*, *peroxid* atď.

² Za doplnenie textu ďakujeme E. Králikovi.

Z uvedeného vyplýva, že pri pravopise slova *oxymeter* nemôžeme hľadať analógiu v slove *oxid*.

Na záver zopakujeme, že v slovenčine je správne podstatné meno *oxymeter*.

Sibyla Mislovičová
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava

LITERATÚRA

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

Lexico.com [cit. 7. apríla 2021].

MASÁR, Ivan: Oxid, nie oxyd. In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 142.

Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a prepracované vyd. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6.

Slovník slovenského jazyka. II. L – O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 5., revidované a doplnené vydanie. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO 2008. 1184 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Za Viktorom Krupom, neosobne, osobne...

Odchody sú vždy smutné, najmä vtedy, ak z nich už niet návratu. Smutná správa o jednom takomto odchode nás zastihla aj 14. februára, v deň, keď nás opustil významný jazykovedec, vzácny človek a priateľ Viktor Krupa. Jeho životný kruh sa uzavrel dva mesiace po dovŕšení 84 rokov veku (23. 12. 1936 – 14. 2. 2021). Polovicu jeho vzácneho života sme mali možnosť stretávať sa pri jazykovede a priateľských rozhovoroch o nej. Pri jeho poslednom okrúhlym životnom výročí mu bolo venované aj jubilejné číslo Jazykovedného časopisu (č. 3, ročník 67, 2016), viaceré články a blahoželania, v ktorých sa pripomínali jeho najzávažnejšie či úplné bibliografické súpisy. Nie je možné, a nie je to ani naším cieľom, obsiahnuť všetky významné príspevky, štúdie a knihy, ktoré po sebe Viktor Krupa zanechal. Tieto riadky preto venujeme tichej spomienke a myšlienkam, ktoré sme si nikdy nestihli dopovedať a neodzneli ani na vedeckých konferenciách či vo vedeckých diskusiách. Majú byť spomienkou na prínos, ktorý je príznačný pre celé Viktorovo vedecké, spoločensky hodnotné a ľudskou preniknuté dielo. Akokoľvek tieto riadky vyznejú osobne, polosúkromne či súkromne, skrýva sa za nimi úcta k poznávacej hodnote a k vedeckému prínosu, ktorým Viktor Krupa obohatil všeobecnú jazykovedu, orientalistiku, ale aj slovakistiku. Práve tým, že hľadal a odhaľoval v jazykoch a v jazyku fenomény, odrážajúce ľudské myslenie a slúžiace ako nástroj spoločenského a sociálneho cítenia a komunikácie bez ohľadu na ideológiu, geografickú lokalizáciu či príslušnosť ku konkrétnej jazykovej rodine alebo jazykovému typu.

Našími prvými stretnutiami s Viktorom Krupom boli zasadnutia rozličných komisií v rámci obhajob kvalifikačných prác, vedeckých hodností či postupov vo vedeckých radách. Na úplnom začiatku, prvým stretnutím s menom Viktora Krupu bol rukopis jeho doktorskej dizertácie, ktorú som mal možnosť prelistovať si ešte pred jej obhajobou v pracovni jedného

z oponentov. O obsahu tohto spisu, ktorý napokon vyšiel ako významná knižná monografia *Jednota a variabilita jazyka* (1980), o jej jednotlivých kapitolách, sme sa s Viktorom Krupom po čase a bližšom zoznámení rozprávali aj počas našich spoločných ciest električkou z bratislavskej Karlovej Vsi na Šafárikovo námestie, kde sa naše cesty rozchádzali – jeho viedla do Ústavu orientalistiky SAV, moja na univerzitu. Začiatkom 90. rokov sme sa stretávali častejšie, pretože Viktor Krupa viedol aj jazykovedné a kulturologické kurzy pre študentov japonistiky a sinológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a v Ústave medzinárodných vzťahov Právnickej fakulty UK. Debaty v električke, počas prestávok na rokovaní kvalifikačných komisií a stretnutia na univerzitných chodbách však boli krátke na to, aby sme množstvo tém, nápadov a motívov našich rozhovorov mohli dokončiť, a tak Viktor Krupa navrhol, aby sme v našich dialógoch o všeobecnej jazykovede, polynézskych a kaukazských jazykoch, o jazykovej typológii a o ďalších zaujímavých témach pokračovali v nerušenom prostredí – v bratislavskej botanickej záhrade. A tak sme si pre seba, „tajne“, pre naše stretnutia „požičali“ názov povestného filmu režiséra Ela Havettu z polovice šesťdesiatych rokov – *Slávnosť v botanickej záhrade*. O týchto našich schôdkach v prostredí exkluzívnych drevín, na brehu Dunaja, o debatách na „exkluzívne“ jazykovedné témy, vedelo málo ľudí. Možno to boli len naše manželky a pár blízkych priateľov, ale o to hodnotnejšie a vzácnejšie tieto rozhovory boli. Mali naozaj podtón „slávností“ o výskumoch jazyku Maori, ktoré Viktor Krupa uskutočnil počas svojho študijného pobytu na Novom Zélande v 60. rokoch, o mojom štúdiu kaukazských jazykov v polovčke sedemdesiatych rokov, o podstate ergatívnych konštrukcií, o spôsobe vyjadrovania rodinných vzťahov s ohľadom na generačný odstup, pohlavie členov rodiny, blízky alebo vzdialený vzťah, rozdiely o viac ako jednu generáciu, ale aj o preložitelnosti textov a o jej problémoch a o tom, ako sa dá v jazyku a jazykom klamať... Počas týchto rozhovorov sa mi Viktor Krupa priznal aj k svojmu vnútornému šťastiu z toho, že jeho poznatky vyšli rovnako v angličtine, ako aj v ruštine, tak isto na Západe, ako aj na Východe, a to vydaním prvého vyčerpávajúceho opisu jazyka Maori (*Morpheme and Word in Maori*, Haag 1966, *Jazyk Maori*. Moskva 1967, *The Polynesian languages*, London, Boston, Melbourne a Henley 1982) a neskôr aj doplnením o kulturologický aspekt a mytológiu (*Polynézske mýty*, 1973; *Japonské*

mýty, 1979; *Cesty bohov*, 1988; *Polynézia*, 1988). V rámci týchto debát sme nachádzali množstvo spoločných tém aj spoločných myšlienok – o medziach uniformnej transparentnosti, o fungovaní jazyka v jednotlivých spoločenských formáciách, veľké množstvo rozhovorov prenikalo do náboženskej problematiky, konkrétne aj k prekladom Biblie do jednotlivých jazykov. Boli to témy, ktoré nás nielen zaujímali, ale napokon našli aj svoje vedecké stvárnenie v štúdiách a kapitolách kníh z tvorivej dielne Viktora Krupu. Hodnotu našich stretnutí sme cítili aj v spoločných záveroch, ku ktorým sme dospievali porovnávaním jednotlivých typov jazykov patriacich do rozličných jazykových rodín. Tu som sa dozvedel navyše aj to, že Viktor Krupa nemal rád vedecké konferencie (na nich si vraj každý aj tak hovorí to svoje a v tomto som sa s ním stotožnil); aj napriek osobným stretnutiam a vedeckým debatám s priateľmi boli pre neho konferencie vo veľkej miere stratou času. Vraj preto, lebo si dokázal vážiť hodnoty tejto kategórie aj svojej práce, t. j. času v jazykovom aj vo všeobecnom, filozofickom poňatí. Tej kategórie, ktorá odhaľovala nekonečnú spleť motívov na spracovanie temporálnych sém; a ich podstata bola v tom čase aj predmetom môjho osobného záujmu... Jednou vetou pripomenieme aj oblasť porovnávej frazeológie, jej všeobecnojazykovednej podstaty a myšlienok V. Krupu o tenore a vehikule, ako aj široký vedecký obzor, prezentovaný pred časom v jubilejnom zborníku *Pange lingua* (1999).

Viktor Krupa nebol autorom príspevkov, ktoré naplňali stránky nášho časopisu. Veľká časť jeho vedeckej produkcie vyšla v inojazyčných mutáciách, v angličtine, nemčine aj ruštine, ale o to väčší bol ich prienik do poznania v zahraničí. Srdcom bol orientalista a najmä všeobecný jazykovedec, ale napriek tomuto zameraniu prinášal množstvo poznatkov aj slovakistom. Ako spoluautor významných monografií *Jazyky sveta* a *Písma sveta*, ktoré vyšli vo viacerých vydaniach, priblížil našim čitateľom nepoznané fenomény predmetu svojho bádania – orientálnych jazykov a ich typických aj všeobecných znakov. Texty Viktora Krupu, či sú napísané v slovenčine, alebo v inom jazyku, skrývajú v sebe poučenie pre každého, kto ich dokáže nielen prečítať, ale je schopný o nich aj uvažovať, obohatiť nimi svoje jazykovedné myslenie a rozvíjať si ho.

S podlomeným zdravím sa Viktor Krupa v posledných rokoch utiahol do samoty, v ktorej adekvátnym poňatím a v adekvátnom prostredí ostal uzav-

retý vo svojom svete, so svojou jazykovedou... Odišiel ticho a pokojne, ako to bolo vlastné aj jeho vedeckému naturelu. Jeho dielo tu však ostáva ako vzácny plod vedeckého poznávania. Česť jeho pamiatke!

Pavol Žigo
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava

O Slovníku slovenských eponým

[OLOŠTIAK, Martin – GAVUROVÁ, Miroslava – PALKOVÁ, Lenka – REŠOVSKÁ, Soňa: Slovník slovenských eponým. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 264 s. ISBN 978-80-555-2121-3. Dostupné na <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak21.>]

Slovník slovenských eponým (ďalej len SSE), teda lexikálnych jednotiek priamo alebo sprostredkovane súvisiacich s vlastnými menami, ktorý v roku 2018 vyšiel vo vydavateľstve Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, stojí za pozornosť z dvoch hlavných dôvodov. Tým prvým je skutočnosť, že publikácia sa špecificky zameriava na oblasť slovnej zásoby, ktorej bola v našom jazykovednom priestore doteraz venovaná len obmedzená pozornosť (spomeňme napríklad štúdie M. Bujalkovej *O budúcnosti eponým v slovenčine /2009/* alebo E. Schwarzovej *Výskyt eponým v odbornej lexike prírodovedných disciplín v jazykovom páre nemčina – slovenčina /2012/*), druhým to, že ide o typ lexikografického diela, s akým sme sa v slovenskej lingvistike doteraz nestretli.

Slovník je jedným z výstupov grantového projektu VEGA *Slovotvorná a morfeomatická štruktúra slovenského slova* a autorský kolektív vedený Martinom Ološtiakom, ktorý je zároveň zostavovateľom slovníka, ďalej tvoria Lenka Palková, Miroslava Gavurová a Soňa Rešovská z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Recenzentmi dvestošesťdesiatštyri-stranovej publikácie, ktorá zachytáva 1 216 heslových jednotiek a hniezduje 1 515 lexém, sú Juraj Hladký a Iveta Valentová. SSE nenaruša formálne tradície tvorby jazykových slovníkov a samotnej slovníkovej časti predchádza textová časť, ktorá na viac ako tridsiatich stranách ponúka zoznam skratiek

a značiek, úvod, zásady spracovania slovníka s dôrazom na jeho všeobecnú charakteristiku, výber hesiel a stavbu heslovej state a použitú literatúru.

Opierajúc sa o príslušnú domácu i zahraničnú, predovšetkým onomastickú literatúru si v úvode autori jasne definujú, že predmetom ich pozornosti sú len jednoslovné, z vlastných mien vzniknuté apelatívne lexikálne jednotky. Opodstatnenosť existencie slovníka tohto typu je podporená odkazmi na množstvo podobných lexikografických diel zahraničnej proveniencie, pričom sa reflektujú aj špecifické sféry vedeckého poznania, v ktorých sú eponymá frekventované (medicína, anatómia, biológia, fyzika, chémia a pod.). Trochu nejasne pôsobí, že SSE je síce prioritne charakterizovaný ako jazykový typ slovníka, v ktorom sa encyklopedickosť a príbehovosť obmedzujú na minimum, o čom ešte bude reč neskôr, no v jeho textovej časti nenachádzame explicitné vyjadrenie toho, akému adresátovi je slovník primárne určený a čo je jeho pragmatickým cieľom. Študujúc SSE si tak dovoľujeme doplniť, že nápomocný môže byť ako bežnému, tak aj odbornému používateľovi jazyka. Vďaka nemu totiž možno vyriešiť štandardné ortografické ťažkosti spojené s cudzojazyčným etymónom mnohých spracúvaných lexém alebo jednoducho určiť etymón konkrétneho slova a využiť ho pri etymologicky a onomasticky ladených výskumoch či pri lexikologickom alebo derivatologickom mapovaní medzilexikálnych vzťahov. SSE je však nepochybne publikáciou predstavujúcou na naše pomery bohatú zbierku eponým a využitie popularizačných možností vyplývajúcich z ich samotnej podstaty sa tak ako vo viacerých zmieňovaných zahraničných slovníkoch eponým priam ponúka.

Zásady spracovania slovníka sú vysvetlené jasne a zrozumiteľne a výklad podporujú zreteľné a preukazné príklady. Spresňuje sa, že slovník zachytáva lexikálne jednotky odvodené od vlastných mien slovotvorne (*Hamlet* → *hamletovský*), sémanticky (*Judáš* → *judáš*), abreviačne (*Pekelně se soustřed'* → *pexeso*), abreviačno-slovotvorne (*Alpheus Fuller Williams* → *afwil-lit*) a sémanticko-slovnodruhovo (substantívum *Ježiš* → citoslovce *ježiš*). Heslár SSE vychádza z heslára iných všeobecne známych slovenských lexikografických diel, ale nerezignuje ani na autorskú excerpciu textov prirodzeného jazyka. Vylúčenie etymologicky nejasných pomenovaní sa na prvý pohľad javí ako istý alibizmus, no recenzovaná publikácia je slovníkom, nie špecializovanou etymologickou štúdiou. V slovníku sa nenachádzajú ani relatívne nedávno vzniknuté jednotky identifikované v oblasti politic-

kého diskurzu (napr. *mečiarovský, ficovolič*), čo však neznamená, že čerstvé lexikálne jednotky nie sú zachytené vôbec; v SSE nachádzame slová ako *googlit/gúgľit, web* alebo *pampersky*. SSE navyše spracúva ako eponymá aj lexikálne jednotky, pri ktorých v iných slovníkoch informácia o odvodenosti od vlastného mena chýba (napr. *judaistika*).

Heslová stať sa svojou stavbou výrazne neodlišuje od heslovej state štandardných výkladových slovníkov, no zásadným doplnením jej takmer imanentných atribútov (heslové slovo, výslovnosť, gramatická charakteristika, funkčné kvalifikátory, výklad významu, exemplifikácia a hniezdované lexémy) je encyklopedická charakteristika opodstatňujúca existenciu slovníka tohto typu. Napriek deklarovanému úsiliu o minimalizáciu encyklopedickosti a príbehovosti v tejto publikácii ide o jednu z najdôležitejších častí, preto jej formálnym náležitostiam mohla byť venovaná o niečo väčšia pozornosť. Princíp určenia etymónu a jeho stručný, skromný opis je absolútne dostačujúcim spôsobom naplnenia zámeru priblížiť, z akého vlastného mena konkrétna lexéma pochádza, ale informačná nasýtenosť encyklopedických charakteristík je naprieč slovníkom nevyvážená. V niektorých heslových statiach sú tieto informácie zúžené na nevyhnutné, no dostačujúce minimum (napr. *žakár – Podľa Josepha Marie Jacquarda /1752 – 1834/, francúzskeho tkáča a obchodníka, jedného z vynálezcov tohto špeciálneho tkáčskeho stroja*), a v niektorých nachádzame aj údaje, ktoré na pochopenie motivácie nie sú nevyhnutné (napr. *montanizmus – Podľa zakladateľa Montana /lat. Montanus, 2. stor./, frýgického proroka, ktorý hlásal skorý koniec sveta a zoslanie Nového Jeruzalema, v ktorom budú odmenení tí, ktorí uverili v Montanovo proroctvo. **Cirkev vnímala montanizmus ako herézu.*** [bold N. K.]). Tento aspekt však treba hodnotiť vo vzťahu ku konkrétnym heslám, pretože rozsiahlejšie encyklopedické charakteristiky niekedy dovysvetľujú aj výkladové perifrázy (pozri napr. *hlinkovec*). Hoci sa v úvode uvádza, že slovník nemá ambíciu rekonštruovať etymologickú postupnosť a pátranie sa končí pri identifikácii východiskového vlastného mena, vo viacerých prípadoch je táto postupnosť aspoň naznačená (napr. *bluegrass, judaistika, makabejec, paládium, rogalo*).

Na každej časti heslovej state je viditeľné, že autorský kolektív má na pamäti, že pracuje so špecifickým, hoci relatívne obmedzeným lexikálnym materiálom, ktorý mu napríklad na úrovni heslového slova umožňuje plno-

hodnotne operovať s variantmi (*bordó/bordový, calaverit/kalaverit, gorbačovský/gorbačovský, maglajz/magl'ajz, rynštiak/rimštiak* a pod.). Pri spracúvaní skupiny lexém s prevažne cudzojazyčným etymónom možno len pozitívne vnímať systematické uvádzanie výslovnostných podôb alebo potenciálne problémových gramatických tvarov (predovšetkým genitívu plurálu pri substantívach ženského rodu alebo genitívu singuláru pri adjektívach).

Uvádzanie funkčných kvalifikátorov je inšpirované prístupom uplatňovaným v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006, 2011, 2015; ďalej len SSSJ), ale pri jednotlivých heslách nie sú vždy totožné (porov. *adamita – hist., náb. /SSSJ/* verus *hist. /SSE/*). Okrem pragmatiky lexikálneho významu, temporálnej a frekvenčnej príznakovosti a zriedka aj normatívneho hľadiska pracuje SSE aj s tzv. komunikačnou doménou, a to v značne vyššej miere než SSSJ (porov. napr. *alžbetínka, camembert, františkán*), hoci tento parameter sa takisto neuvádza pri všetkých heslách – napríklad *hviezdoslavizmus* je spracovaný bez perspektívneho kvalifikátora *lit.* SSE sa nevyhýba ani kombinovaniu funkčných kvalifikátorov z jednotlivých parametrov, no pri záverečnej revízii sa nie vždy ustriedla unifikácia čiarky v ich zápise (porov. *livistona – bot., záhr.*, ale *lobelka – bot. záhr.*; *abderitizmus – kniž., pejor.*, ale *hotentot – hovor. pejor.*).

Na výklad významu sa používa najmä kombinácia perifrastického opisu a synonyma, pričom zreteľné je aj úsilie o zjednotenie výkladových perifráz rovnakých významových skupín. V textovej časti vysvetľujúcej spôsoby výkladu hesla sa však nenachádza informácia o tom, že aj v tejto zložke heslovej state sa slovník vo viacerých prípadoch opiera o SSSJ, a to napriek tomu, že výkladové perifrázy niektorých hesiel sú totožné (porov. napr. *jakobín, jamesonit, lankasterka*), prípadne len ľahko preštylizované či doplnené (napr. *ebola – životunebezpečné infekčné vírusové ochorenie spôsobujúce krvácanie takmer zo všetkých orgánov /SSSJ/* a *ŕažké infekčné vírusové ochorenie spôsobujúce krvácanie takmer zo všetkých orgánov, krvácavá horúčka* [bold N. K.]). Ak máme k dispozícii náležitú sémantizáciu konkrétnej lexikálnej jednotky, je samozrejmé, že vytváranie novej perifrázy nie je nevyhnutné. Na inšpiráciu iným lexikografickým dielom je však korektné upozorniť, ako sa to pri ostatných zložkách heslovej state nakoniec robí aj v SSE. Výkladové perifrázy možno vo všeobecnosti hodnotiť ako jasné a zrozumiteľné.

Exemplifikačná zóna nie je založená na početnosti dokladov, ale na uväzdaní jedného, obyčajne vetného dokladu, ktorý tak demonštruje skôr významovú zapojenosť eponyma do vetnej štruktúry než rôznorodé možnosti vytvárania kolokačných vzťahov, čo je takisto jeden z legitímnych lexikografických prístupov. Posilneniu relevantnosti zväčša primerane a vhodne zvolených dokladov by pomohlo uvedenie konkrétneho prameňa.

Zámer vo zvýšenej miere prezentovať slovotvorné a nominačné vzťahy spracúvaných eponým, vyplývajúci z grantovej úlohy, v rámci ktorej SSE vznikol, sa realizuje prostredníctvom hniezdovania lexém a ide o naozaj významnú časť heslovej state. Hniezdujú sa pomenovania mužských osôb a prechýlené ženské pomenovania osôb, relačné adjektíva, adverbiá, verbá a iné typy, pričom každá z hniezdovaných lexém disponuje vlastným gramatickým aparátom. Hniezdované lexikálne jednotky sa do slovníka zaraďovali najmä na základe oporných lexikografických diel, ale aj na základe vyhľadávania a overovania v databázach Slovenského národného korpusu a webových korpusov Aranea. Slovník teda nepracuje s jazykovou potenciou, ale verne zachytáva iba tie jazykové jednotky, ktoré možno nájsť v textoch a fungujú v reálnej jazykovej praxi.

Napriek viacerým kritickým poznámkam voči SSE treba na záver konštatovať, že slovník je lexikografickou reprezentáciou množstva zodpovednej a systematickej onomasticko-etymologickej práce. Navrátiac sa k úvodu, je dôležité pripomenúť, že ide o publikáciu spracúvajúcu špecifickú a lingvistickým výskumom doteraz takmer obchádzanú časť slovnej zásoby a o publikáciu, ktorá preveruje nosnosť istých lexikografických postupov, čím sa rozširujú poznatkové a metodologické rámce slovenskej jazykovedy. Ako uvádzajú aj samotní autori, eponymá sú navyše lákavou témou aj pre bežných používateľov jazyka (s. 10) a nesú v sebe značný vedecko-popularizačný potenciál, preto by sa po precíznejšej záverečnej revízii a prípadnom rozšírení encyklopedických charakteristík mohlo uvažovať aj o rozšírení SSE týmto smerom.

*Natália Kolenčíková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava*

Nové prírastky v slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV

Slovníkový portál JÚLŠ SAV od svojho vzniku v r. 2003 slúži odbornej aj laickej verejnosti ako hlavný internetový portál združujúci elektronické verzie významných slovenských lexikografických diel a prístupný je na adrese <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Najnovšie prinášame používateľom dve diela, každé z nich špičkové vo svojej oblasti – *Historický slovník slovenského jazyka* (HSSJ I – VII, 1991 – 2008) a *Slovník slovenských nárečí* (SSN I a II, 1994 a 2006). Oba slovníky sú výsledkom mnohoročnej práce, rozsahom vyšli v niekoľkých zväzkoch a predstavujú jedinečný zdroj vedomostí o slovenskom jazyku. Doteraz mali používatelia portálu možnosť pristupovať iba k 5. zväzku Historického slovníka, teraz sa sprístupňuje kompletne vydané dielo.

Historický slovník slovenského jazyka zachytáva slovnú zásobu z predpisovného obdobia slovenčiny až po prvú kodifikáciu A. Bernolákom na konci 18. storočia. Slovník je spoľahlivým základom ďalšieho výskumu vývoja slovenčiny a slovenských dejín. Pri príprave elektronickej verzie sa uskutočnila rozsiahla revízia textu, pri ktorej sa okrem chýb vzniknutých pri konverzii materiálu prvých dvoch zväzkov HSSJ z papierovej do elektronickej podoby opravili aj tlačové a technické chyby nájdené v ostatných zväzkoch diela. V súčasnosti sa pripravuje druhé (elektronické) vydanie HSSJ s rozšírenou informáciou o prihniedzovaných heslových slovách.

Slovník slovenských nárečí zachytáva nárečový systém slovenčiny, slúži odborníkom z oblasti komparatívnej lingvistiky a slavistiky, je prínosom pre spisovateľov a pedagógov, ale aj pre používateľov z radov laickej verejnosti zaujímajúcich sa o slovnú zásobu slovenských nárečí alebo zisťujúcich význam nejasných nárečových slov. Na portáli sú sprístupnené obidva vydané zväzky SSN, pričom v elektronickej verzii SSN sú opravené tlačové a technické chyby zistené autormi a používateľmi slovníka.

Priame vyhľadávanie v týchto dvoch slovníkoch je možné na adrese <https://slovník.juls.savba.sk/?d=hssj&d=ssn>.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE SLOVNÍKOV

Historický slovník slovenského jazyka. A – J. Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991. 535 s. ISBN 80-224-0228-1 (spoluautori V. Blanár, E. Jóna, I. Kotulič, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtán, M. Majtánová, Š. Peciar, B. Ricziová, J. Skladaná).

Historický slovník slovenského jazyka. K – N. Red. M. Majtán et al. Bratislava: Veda 1992. 616 s. ISBN 80-224-0385-7 (spoluautori V. Blanár, I. Kotulič, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtán, M. Majtánová, B. Ricziová, J. Skladaná).

Historický slovník slovenského jazyka. O – p (pochytka). Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava: Veda 1994. 653 s. ISBN 80-224-0429-2 (kolektív autorov V. Blanár, I. Kotulič, M. Kováčová, E. Krasnovská, R. Kuchar, T. Laliková, M. Majtán, M. Majtánová, D. Ondrejkočičová).

Historický slovník slovenského jazyka. P (pohrať sa – pytlovať). Red. M. Majtán et al. Bratislava: Veda 1995. 584 s. ISBN 80-224-0432-2 (kolektív autorov: M. Kováčová, E. Krasnovská, T. Laliková, M. Majtán, M. Majtánová, D. Ondrejkočičová, B. Ricziová, J. Skladaná).

Historický slovník slovenského jazyka. R – rab. Š – švrkotať. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. 1. vyd. Bratislava: Veda 2000. 692 s. ISBN 80-224-0628-7 (kolektív autorov: M. Kováčová, E. Krasnovská, R. Kuchar, T. Laliková, M. Majtán, R. Ondrejková, M. Sitárová, J. Skladaná).

Historický slovník slovenského jazyka. T – V. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. 1. vyd. Bratislava: Veda 2005. 700 s. ISBN 80-224-0862-X (kolektív autorov: M. Giger, A. Hríbiková, M. Kováčová, E. Krasnovská, T. Laliková, M. Majtán, R. Ondrejková, A. Osadská, J. Skladaná, I. Valentová).

Historický slovník slovenského jazyka. Z – Ž. Dodatky. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2008. 542 s. ISBN 978-80-224-1003-8 (kolektív autorov: M. Giger, M. Kováčová, R. Kuchar, T. Laliková, M. Majtán, R. Ondrejková, A. Szabová, J. Skladaná, I. Valentová).

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8. (kolektív autorov: F. Buffa, A. Ferenčíková, A. Habovštiak, Š. Lipták, O. Malíková, J. Nižnanský, I. Ripka, J. Šikrová).

Slovník slovenských nárečí. L – P (povzchádzať). Red. A. Ferenčíková – I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s. ISBN 80-244-0900-6. (autorský kolektív: K. Balleková, L. Dvornická, I. Felixová, A. Ferenčíková, A. Košková, G. Múcsková, I. Ripka, M. Smatana).

*Vladimír Benko – Radovan Garabik
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava*

SPYTOVALI STE SA

Osobné zámená pri mužských zvieracích podstatných menách. –

Aký tvar zámena máme používať v prípade zvierat, ktoré vystupujú ako hrdinovia rozprávok? Napríklad ak je jednou z postáv kocúrik, ktorý tvar bude správny: *Bol to síce ich kocúrik, no neprekázalo jej trochu sa oňho/oň podeliť?*

Pomenovania zvierat v slovenčine patria medzi životné podstatné mená. V rámci nich tvoria skupinu neosobných podstatných mien. Členenie podstatných mien na životné a neživotné spočíva v možnosti podstatných mien tvoriť dvojice názvov podľa prirodzeného rodu (pohlavia): *priateľ – priateľka, lev – levica* (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 63; ďalej MSJ). V MSJ sa takisto uvádza, že názvy zvierat sa v jednotnom čísle chápu ako názvy osôb: G a A sg. *orla, medveďa*, ale v množnom čísle sa pokladajú za neosobné: G pl. *orlov, medveďov*, ale A pl. *orly, medvede* (MSJ, s. 33). Zvieracie podstatné mená mužského rodu teda majú v skloňovacom systéme slovenčiny osobitné postavenie, založené na dvojakom skloňovaní: v jednotnom čísle podľa životných vzorov, v množnom čísle podľa neživotných vzorov. Výnimkou sú podstatné mená *pes, vlk a vták*, ktoré majú obojaké skloňovanie i v množnom čísle: môžu sa skloňovať buď podľa vzoru *chlap*, alebo podľa vzoru *dub*. Variantnosť sa odráža v nominatíve a akuzatíve: N *psy/psi, vlky/vlci, vtáky/vtáci* – A *psy/psov, vlky/vlkov, vtáky/vtákov*.

So životnosťou súvisí aj používanie plných alebo skrátenejších (stiahnutých) tvarov osobného zámena *on* zastupujúceho mužské podstatné mená v akuzatíve. Podľa MSJ sa nimi v mužskom rode odlišuje neživá bytosť od živej. Keďže zvieracie podstatné mená mužského rodu sa zaraďujú medzi životné substantíva a v jednotnom čísle sa väčšina skloňuje podľa vzoru *chlap* (niektoré podľa vzoru *kuli*, napr. *grizly*), v spojení s predložkou *o* bude mať ich zástupné zámeno plný tvar *o neho*, popri ktorom možno použiť i stiahnutý tvar *oňho*. Tieto tvary patria aj do vety z rozprávky našej pisateľky: *Bol to síce ich kocúrik, no neprekáža-*

lo jej trochu sa o neho/oňho podeliť. V rozprávkach a v staršej beletrii sa však ako zriedkavý variant zámena *oňho* niekedy využíva i najkratší, stiahnutý tvar *oň*, ktorý zastupuje mužské neživotné podstatné mená. Tomu zodpovedá lexikografické spracovanie zámena *oň* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003): **oň** A zámena *on* (*neživ.*, *zried. živ.*), *ono* s predl. *o*, čiže *oň* je tvar akuzatívu zámena *on* v neživotnom, zriedkavo i životnom rode a zámena *ono* s predložkou *o*. V tomto zmysle môže byť v citovanej vete i tvar *oň*: *Bol to síce ich kocúrik, no neprekážalo jej trochu sa oň podeliť*.

To, čo platí o záménach *oňho/oň*, vzťahuje sa aj na používanie zámena *on* v spojení s predložkami *do*, *na*, *po*, *pre* a *za*. Skrátene tvary sú *doňho/doň*, *naňho/naň*, *poňho/poň*, *preňho/preň*, *zaňho/zaň*. Najkratšie tvary *doň*, *naň*, *poň*, *preň* a *zaň* zastupujúce neživotné substantíva mužského a stredného rodu podobne zriedkavejšie nahrádzajú mužské životné substantíva popri tvaroch *do neho/doňho*, *na neho/naňho*, *po neho/poňho*, *pre neho/preňho*, *za neho/zaňho* a takto sú zachytené v slovníkoch (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, Slovník súčasného slovenského jazyka, 2006, 2011, a Pravidlá slovenského pravopisu, 2013).

Vo svete rozprávok sú častými aktérmi zvieracie mláďatá, napr. mačiatko, kuriatko, psíča, leviča. Keďže gramaticky sú to podstatné mená stredného rodu, namiesto nich sa používajú stiahnuté zámenné akuzatívne tvary *oň*, *doň*, *naň*, *preň*, *zaň*. Ak si do vzorovej vety dosadíme neutrum *mačiatko*, veta bude znieť takto: *Bolo to síce ich mačiatko, no neprekážalo jej trochu sa oň podeliť*.

Zhrnutie: Používanie plných alebo skrátene tvarov osobného zámena *on* v spojení s predložkami v akuzatívne závisí od rodu a životnosti podstatného mena, ktoré zastupujú. Keďže mužské zvieracie podstatné mená sa v jednotnom čísle skloňujú podľa životných vzorov, v singulári ich nahrádzajú plné zámenné tvary. Zároveň platí, že v spojení s predložkou *do* v genitíve a s predložkami *o*, *na*, *po*, *pre*, *za* v akuzatívne sa okrem skrátene tvarov *doňho*, *oňho*, *naňho*, *poňho*, *preňho*, *zaňho* zriedkavejšie používajú i najkratšie tvary *doň*, *oň*, *naň*, *poň*, *preň*, *zaň*, a to tak pri pomenovaní osôb, ako aj zvierat. Výlučne najkratšie (stiahnuté) tvary sa viažu na zámeno *on* zastupujúce mužské neživotné podstatné mená a zámeno *ono* nahrádzajúce podstatné mená stredného rodu. Potrebné gramatické infor-

mácie môžu používatelia jazyka získať z výkladu jednotlivých skrátenejších tvarov v slovníkoch a v Pravidlách slovenského pravopisu.

Silvia Duchková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava

Na čom sa sánkujeme? – Medzi obľúbené zimné radovánky detí i dospelých patrí sánkovanie. V minulosti sa na túto športovo-rekreačnú aktivitu používali predovšetkým *sane* či *sánky*, neskôr aj *boby*, no dnes už existuje množstvo ďalších pomôcok. Do jazykovej poradne sme dostali otázku, či jednu z nich možno pomenovať *klzák*.

Podstatné meno *klzák* má podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka (H – L, 2011; ďalej SSSJ) dva významy, a to „1. bezmotorové lietadlo s otvoreným pilotným priestorom, ktoré má na rozdiel od vetroňa menšiu letovú rýchlosť a väčšiu rýchlosť klesania“ a „2. ľahký motorový čln, ktorý sa pri vyšších rýchlostiach kĺže po vodnej hladine“. Ani v najnovšom slovníku nie je podstatné meno *klzák* spracované s významom „pomôcka/prostriedok na sánkovanie“. To však neznamená, že ho v danom význame nemožno akceptovať. Slovo *klzák* (na sánkovanie) je podobne ako pri významoch uvedených v slovníku motivované slovesom *kľzať* (*sa*) „ľahko sa pohybovať po hladkom povrchu alebo po hladkej ploche“. Z tohto hľadiska považujeme označenie *klzák na sánkovanie* za vhodné. Je významovo jednoznačné a v jazykovej praxi frekventované a ustálené.

Na webových stránkach predajcov športových potrieb sa však stretneme aj s ďalšími novými pomenovaniami predmetov určených na sánkovanie, napr. *tanier*, *lopata* (pri hesle *lopata* sa v SSSJ už uvádza spojenie *sánkovanácia lopata* s vysvetlením „jednoduché plastové sane so sedacou časťou a držadlom vpredu“), *lopár* či *surf*. Motivácia pri používaní týchto slov je iná ako pri slove *klzák* – ide o pomôcky na sánkovanie, ktoré sa svojím tvarom podobajú na dané náčinie.

Pri označení takýchto predmetov je však vhodné špecifikovať, na akú činnosť sú *klzák/tanier/lopata/lopár/surf* určené – na sánkovanie. V jazykovej praxi sa stretávame nielen so spojeniami dvoch podstatných mien

s predložkou (napr. *klzák na sánkovanie, tanier na sánkovanie*), častá je aj kombinácia s prídavným menom, napr. *sánkovací* či *snehový klzák*, podobne aj *sánkovací* či *snežný tanier* atď.

Pri pomenúvaní pomôcok na sánkovanie nemožno z jazykového hľadiska označenie *klzák* odmietnuť podobne ako ani výrazy *tanier, lopata, lopár* či *surf*. Bolo by vhodné vo výkladových slovníkoch doplniť k základným významom aj fungovanie slova v novom význame športového náčinia, podobne ako je to v SSSJ (H – L, 2011) pri hesle *lopata*.

Denisa Dovičovičová
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava

Z WEBOVEJ PORADNE

Autofágový alebo autofágický? – Ktoré prídavné meno je správne?

Prídavné mená utvorené z prevzatých podstatných mien zakončených na *-gia* majú častejšie príponu *-ický*, napr. *mágia* – *magický*, *stratégia* – *strategický*, *energia* – *energický*, *nostalgia* – *nostalgický*, *alergia* – *alergický*. Prídavné meno *autofágický* je správne utvorené, no rovnako ako pri predchádzajúcich prídavných menách, ani tu nemožno podobu s príponou *-ový*, teda *autofágový* považovať za nesprávnu. Dokladom takéhoto fungovania viacerých podôb prídavných mien z rovnakého základu je napríklad aj novšie prídavné meno *energiový* utvorené z podstatného mena *energia*, ktoré sa používa popri ustálených podobách *energický* a *energetický*.

Kto je pán profesor? – Je správne oslovovať stredoškolského učiteľa pán profesor?

Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) má slovo *profesor* dva významy: 1. najvyšší vedecko-pedagogický titul vysokoškolského učiteľa; 2. pracovné označenie stredoškolského učiteľa.

Označovanie učiteľov na vyššom stupni vzdelávania (dnes na stredných školách a gymnáziách) podstatným menom *profesor* má stáročnú tradíciu, stretávame sa s ním aj v Historickom slovníku slovenského jazyka v ukážkach z 18. storočia, napr. *Martin Morgenbesser, slobodny nationalskeg sskolj profesor*. Prirodzene, akademický titul *profesor* a s ním súvisiace uvádzanie skratky vedecko-pedagogického titulu *prof.* pred menom a pred akademickými titulmi prináleží iba vysokoškolským profesorom.

Osobitá. – Aký slovný druh je názov vrchu *Osobitá*?

Geografický názov vrchu v Západných Tatrách *Osobitá* je substantivizované adjektívum, čiže pôvodné prídavné meno, ktoré nadobudlo charakter podstatného mena. Nepomenúva sa ním vlastnosť, ale vec (geografický objekt), pričom si však toto substantívum zachovalo adjektívne skloňovanie podľa vzoru *pekný (pekná)*, t. j. *schádzam z Osobitej, mierim k Osobitej, vidím Osobitú, písali o Osobitej, za Osobitou*.

Substantivizované adjektíva – pôvodné prídavné mená, ktoré prešli k podstatným menám – sú napríklad aj niektoré mužské priezviská (*Jesenský, Dlhý*) a všetky prechýlené ženské priezviská (*Jesenská, Dlhá* aj *Jarošová, Koreňová*), názvy osôb ako *vedúci, domáca*, či substantíva typu *zápisné, cestovné, stočné, hádzaná, hudobná, poľnočná* a pod.

Siedmy najrýchlejší? – V spravodajstve sa používajú spojenia ako *šiesty najväčší okres* alebo *siedmy najrýchlejší bežec*. Podľa mňa je to nezmysel, veď najväčší či najrýchlejší môže byť len jeden. Mám pravdu?

Superlatív prídavných mien ako *najväčší, najlepší, najrýchlejší* vyjadruje najvyššiu mieru vlastnosti, ktorá sa už nedá ďalej stupňovať. Superlatívne tvary sa však nepoužívajú iba v súvislosti s jednotlivcami (*najlepší môže byť len jeden*) či s jednotlivými vecami (*z ponúkaných hodínok si vybral tie najlacnejšie*), ale aj na označenie kategórie, napr. *najlepší študenti pôjdu na výmenný pobyt do USA, vyberal si z najlacnejších jedál, najmenšie deti sa rozplakali, najviac odpadu vyprodukovali dva najväčšie okresy Trenčianskeho kraja* a pod.

Slovenská republika má v súčasnosti 79 okresov, takže určitý počet okresov možno zaradiť do kategórie najväčších a podľa poradia možno jeden okres označiť ako *šiesty najväčší okres*. Podobne aj pri väčšom počte bežcov možno vyčleniť kategóriu najrýchlejších a bežca, ktorý dobehol ako siedmy, môžeme označiť za *siedmeho najrýchlejšieho bežca*. Nedá sa presne vymedziť, koľko športovcov sa musí zúčastniť na pretekoch, aby bolo možné vyčleniť početnejšiu skupinu najlepších, ale napríklad pri päťdesiatke pretekárov možno označiť toho, kto sa umiestnil na 7. mieste, za *siedmeho najrýchlejšieho*.

PRIPOMÍNAME SI

29. marec 2021

Životné jubileum *doc. PhDr. Dezidera Kollára, CSc.*, výraznej osobnosti slovenskej rusistiky, vedca, pedagóga a redaktora. Venoval sa otázkam teórie dvojjazyčnej lexikografie, dejinám ruského jazyka, ako aj konfrontačnému výskumu jazykových rovín súčasnej ruštiny a slovenčiny. Ako autor koncepcií, spoluautor, vedecký či hlavný redaktor sa podieľal na vzniku Veľkého rusko-slovenského slovníka a Veľkého slovensko-ruského slovníka, ako aj na tvorbe ďalších odborných či všeobecných prekladových slovníkov. Svojou pedagogickou prácou sa pričínil o rozvoj štúdia rusistiky, venoval sa aj jazykovej príprave doktorandov i mladých vedeckých pracovníkov a ako člen viacerých odborných a kvalifikačných komisií prispel k vedeckému rastu mladej generácie.

4. apríl 2021

Životné jubileum slovenskej lexikologičky, lexikografky a prekladateľky *Mgr. Margity Masárovej*. Po skončení univerzitného štúdia (ruského a latinského jazyka) pôsobila v rokoch 1953 – 1975 ako odborná asistentka na Univerzite Komenského v Bratislave (na farmaceutickej, lekárskej a filozofickej fakulte). Od roku 1975 až do odchodu do dôchodku v r. 1992 pracovala v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, ako spoluautorka sa podieľala na tvorbe Veľkého slovensko-ruského slovníka (II. – VI. zväzku z rokov 1982 – 1995) aj učebníc ruského jazyka.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300